

letnik V
številka

6

**jezik
in
slovstvo**

1960/1961

Jezik in slovstvo

Letnik VI, številka 6

Ljubljana, 25. marca 1961

List izhaja od oktobra do maja vsakega 25. v mesecu (osem številok)

Izdaja ga Slavistično društvo v Ljubljani

Tiska Časopisno podjetje »Celjski tisk« v Celju

Uprava revije »Jezik in slovstvo« (Ivo Graul) Ljubljana, Titova 11

Opremila inž. arh. Jakica Accetto

Ureja prof. Boris Merhar (Ljubljana, Ločnikarjeva 9) z uredniškim odborom

Rokopise in dopise pošiljajte na njegov naslov

Naročila in vplačila sprejema uprava revije »Jezik in slovstvo« v Ljubljani,

Titova 11, tekoči račun pri NB 600-12-625-100 v Ljubljani

Letna naročnina 700 din, polletna 350, posamezna številka 100 din;

za dijake, ki dobivajo list pri poverjeniku, 500 din;

za tujino celoletna naročnina 1000 din

Vsebina šeste številke

<i>dr. Bratko Kreft</i> Slovenska socialno progresivna umetnost med obema vojnama	177
<i>D. Mertelj — F. Bezljaj</i> Slovenska krajevna imena na -jane	187
<i>Franc Zadravec</i> Izidor Cankar v svoji prozi	192

Ocene, poročila, zapiski

<i>Stane Suhadolnik</i> Frazološki slovar v petih jezikih	200
<i>B. U.</i> Namesto jezikovne kritike	205
<i>Viktor Smolej</i> Izvirnik himne Hej Slovani in slovenski prevod	206
<i>Jan Ševič</i> Lev Nikolajevič Tolstoj v prevodih	208
<i>Marija Jamar</i> Komisija za materinski jezik pri zveznem Zavodu za proučevanje šolstva v Beogradu	208

SLOVENSKA SOCIALNO PROGRESIVNA UMETNOST MED OBEMA VOJNAMA

(Uvodno razmišljanje)

Socialno-progresivna književnost, ki se je kot posebna leposlovna struja in smer pojavila in uveljavila med obema vojnama, zavzema v razvoju slovenske književnosti zadnjih štiridesetih let, prav tako pa v naši književnosti sploh, posebno in vidno poglavje, ki še sicer ni niti analitsko, kaj šele sintetsko obdelano. Že od vsega početka, od prvih nastopov in primerov je predvsem zaradi svoje idejne usmerjenosti naletela na velik odpor pri takratni oblasti, prav tako pa pri meščanski liberalni in klerikalni kritiki. Ko bo literarna zgodovina našla pravičen prijem zanje in pronikav, razumevajoč odnos, ji bo morala določiti in priznati, kar ji gre po njeni idejni, kulturno-literarni in umetniški funkciji. Pravi odnos do nje pa bo literarna zgodovina našla le, če si bo poleg drugega znala odkriti tudi tiste družbeno-politične progresivne tokove, ki so že od 1918. leta, od nastanka nove države, zdaj z večjim zdaj z manjšim navalom prihajali na svetlo. Z njimi je nastop in razvoj socialno-progresivne književnosti nedeljivo povezan, čeprav je ta povezanost včasih bolj, včasih manj vidna. To pa ni bilo zmeraj odvisno le od njih, marveč tudi od razmer, v katerih je ustvarjala. Svojega značilnega in posebnega poglavja pa si ta književnost ni zaslužila le po svoji kulturno-politični povezanosti s takratnimi politično progresivnimi tokovi, ki so v najtežjih okoliščinah, po zloglasni Obznani, pozneje pa po zakonu o zaščiti države pregnani v podtalnost, kot predhodniki vzgajali in usmerjali miselnost in pest slovenskega človeka iz delovnega ljudstva in inteligence, da se je s Komunistično partijo na čelu v Osvobodilni fronti leta 1941. vse, kar je resnično čutilo slovensko in napredno, revolucionarno, uprlo fašističnemu in nacističnemu okupatorju in domači reakciji ter hkrati prešlo v socialno revolucijo. Podrobna analiza socialno-progresivne književnosti med obema vojnama bo namreč dokazala, da si je posebno poglavje v slovenski literaturi in literarni zgodovini priborila tudi po svojih specifičnih literarnih lastnostih in vrednotah, prav tako po tem, kar je prinesla v našo duhovno kulturo, posebej še v našo književnost človeško in umetniško novega in dragocenega.

Različna so načela in različne so metode, s katerimi pristopa literarna zgodovina k leposlovnim delom, ker so pač nazori tega ali onega literarnega zgodovinarja prav tako odvisni tudi od različnih objektivnih činiteljev in dejstev izven njega kakor umetniško ustvarjanje samo. Iz zgodovine literarnega zgodovinopisja in kritike pa vemo, da so se do sintetične podobe in trajnejšega vrednotenja leposlovnih del povzpeli le tisti literarni zgodovinarji in kritiki, ki so se poleg svojih bolj ali manj trdnih načel znali približati piscu in njegovemu delu ter so velikokrat mimo vplivov svojega časa in razmer odkrivali kali tistih literarnih in umetniških prvin, ki so bile že v začetku odločilna znamenja za poznejši razvoj.

Vsaka nova struja v književnosti skuša takoj v začetku formirati in manifestirati svoj program, ali neposredno z leposlovnim delom ali pa poleg tega še s posebnimi programatičnimi izjavami, članki ali celo manifesti in umetnost-

nimi teorijami. Tako si sama nalaga neka načela in zakone, ki bi naj bili v skladu z njenim ustvarjanjem. Zato si vsaka struja izbira in določa posredno ali neposredno svojo idejno in umetniško smer, svoje svetovne nazore in estetično, mimo katerih ne more noben literarni zgodovinar, če ne izhaja iz kakšnih svojih apriorističnih, dogmatičnih načel in predsodkov, marveč si skuša po dialektični poti odkriti idejne in estetske zakone določene literarne smeri, objektivne in subjektivne vzroke, zakaj je to tako, ono drugače.

Ko se je v svetovni književnosti bila huda bitka med klasicizmom in romantiko, ki so jo strastni privrženci klasicizma odklanjali na osnovi svojih estetskih pogledov in norm, so jim te že a priori onemogočale, da bi bili pravični do romantike in da bi si odkrili, kar prinaša novega in umetniško pomembnega. Klasicisti so se dogmatično držali svojih vidikov, od katerih niso hoteli odstopiti. Takrat je Puškin napisal v nekem pismu misel, ki jo je izrekel sicer v zvezi s komedijo »Gorje pametnemu« Gribojedova in v obrambo nove dramatike, ki pa velja še zmeraj v veliki meri kot načelo in metoda za raziskavanje umetniškega ustvarjanja. Puškin¹ namreč pravi: »Dramatskega pisatelja je treba soditi po zakonih, ki jih on sam nad seboj priznava.« To se pravi: idejne in estetske smernice, ki si jih je dal sam, po lastnem spoznanju in doživetju, za svoje literarno ustvarjanje. Ni treba, da bi jih on sam literarno publicistično javno izpovedoval, ker če jim je res sledil in če so poganjale prvobitno iz njega, jih je njegovo delo samo po sebi manifestiralo.

Socialno-progresivna umetnost je umetnost upora in revolucije, ki nista zgolj literarna, marveč tudi družbena in to v takšni meri, kakor morda doslej še ni bila nobena literarna struja, ker je svoj upor in revolucionarnost v okviru literature — posredno in neposredno — vezala s socialnim uporom in revolucijo, z revolucionarno spremembo družbenih odnosov in osnov. Prav zaradi teh svojih lastnosti in poslanstva ni izvala, kjerkoli se je v svetovni književnosti pojavila, zgolj nasprotovanj in izpadov časovno oficialne kritike ali kritike nasprotnih literarnih struj in nazorov, marveč tudi obstoječe državne oblasti, ki v svojih ravnanjih zoper socialno-progresivno umetnost in njene tvorce ni rabila le običajnih cenzurnih sredstev, znanih že iz drugih obdobij, marveč je poleg tega rada uporabljala zoper njene zastopnike še policijsko silo in sodišče. Takih primerov ni malo v zadnjih petdesetih letih.

Tudi pri nas je leta 1930 romala skupina socialno-progresivnih pesnikov v zapor zaradi *svojih pesmi*, — ne zaradi kakšnih politično-literarnih člankov — zaradi svoje *socialne lirike*, iz katere so prispevali nekaj primerov v antologijo jugoslovanske revolucionarne socialne lirike »Knjiga drugova« (1929), ki jo je uredil in izdal Jovan Popović. To je vsekakor prvi primer v naši literarni zgodovini, ko je pesem povzročila aretacijo in zapor pesnika, kar dovolj zgovorno potrjuje zgornjo trditev. Socialno-revolucionarna lirika je bila z njenim tvorcem vred *družbeno nevarna*, zato je družba ravnala z njenimi zastopniki tudi s surovo silo, če ji ni več drugače kazalo.

I

Socialno-progresivna književnost je morala v obrambo svoje socialne in estetske funkcije seči tudi po literarni polemiki, publicistikii in teoriji, da je svojo književnost tako za sebe kakor pred drugimi tudi *teoretično* utemeljila. Boj zoper njo se je bil na vsej črti in brez sentimentalnosti. Ograjala je estetske nazore vladajoče družbe, hkrati pa je ograjala družbo samo, ker je bila zdaj bolj zdaj manj prikrito zavzeta za njeno temeljito spremembo. Zato ni nič

čudnega, če je dala iz svojih vrst tudi precejšnje število literarno-teoretičnih in literarno-programatskih esejev in člankov, v katerih je utemeljevala svoje idejne, literarne in estetske nazore. Nekateri med njimi imajo celo manifestativni značaj.

Najpomembnejši tak esej, ki zasluži ime literarnega manifesta slovenske socialno-progresivne književnosti, je takoj ob njenih začetkih esej *Srečka Kosovela »Umetnost in proletarec«*, ki ga je napisal nekaj mesecev pred svojo smrtjo in ga prvič bral na literarno-recitacijskem večeru skupine zastopnikov socialno-progresivne literature v proletarskem Zagorju dne 23. februarja 1926. leta. Ta manifest je v ozki zvezi z mislimi in nazori,, ki jih je že prej v imenu skupine izpovedoval Kosovel v uvodni besedi k prvi številki II. letnika »Mladine«, ki jo je takrat ta skupina prevzela, nadalje z »Refleksijami ob koroškem dnevu« v isti številki, z refleksijami ob manifestu svobodnim duhovom Romaina Rollanda in člankom Kriza v 2.—3. številki istega letnika »Mladine«.

Nekaj navedkov iz omenjenih njegovih spisov nam jasno izpoveduje načela in smer, po katerih je hotela ustvarjati takrat mlada slovenska socialno-progresivna književnost. Tako pravi Kosovel v refleksijah k Rollandovemu manifestu:

»... Enkrat in za vedno hočemo obračunati z onimi, ki v svojem malenkostnem malomeščanskem samozadovoljstvu oslepijo za krivico in krivice; enkrat za vedno obračunamo z onimi, tolažečimi gladno, zmrzujoče človeštvo s tolažbami onega sveta, ki rosi v človeka krščansko ponižnost in usmiljenje. Mi smo prepričani, da bo le v času Pravice nastopila med ljudmi ljubezen kot pogoj, cilj in vsebina življenja posameznika in človeštva, ljubezen kot faktor, ustvarjajoč iz človeštva emoto, ki je pogoj večnemu miru. V borbi za resnico, v obrambi pravice, v protestu proti vsem protičlovečanskim dejanjem sodobne blazirane civilizacije, v borbi zoper gnilo kulturo, se bo izkazoval potencial duhovne sile. To duhovno silo zahtevamo od vsakega kulturnega delavca ob sedmi obletnici Cankarjeve smrti.«

Že prej pa je zapisal v eseju »Kriz«, ki ga je govoril na prvem literarnem večeru 29. novembra 1925. leta v Ljubljani:

»Prihajamo. Z delom prihajamo, kajti le delo je neporušljiva vrednota. V delu je sila, v sili vstajenje. In te zadušne razmere nas ne plašijo. Kaj, če je megla nad nami, nad meglo je sonce. Ono je luč, ki nam sije v trpko sodobnost.

Prihajamo; v znamenju umetnosti prihajamo. Ne one, ki se košati v obliki, ne one, ki se oblači po modi. Prihajamo kakor smo: zdravi in bolni, veseli in trpki, vsi kakor nas je rodilo življenje. *Kajti človečanstvo umetnosti obstoji v tem, da se človeku približamo.* Ne onkraj dobrega in zlega, pravičnega in krivičnega, ne z nadčloveško lažjo; kakor ljudje prihajamo sredi dobrega in zlega, pravičnega in krivičnega. Naša umetnost bo odsev naših življenjskih borb in našega iskanja, nje oblika pa bo rastla iz našega lastnega izpopolnjevanja.«

Jasno je mogoče ugotoviti idejni, vsebinski in stilni razvoj od Kosovelovega uvodnika v prvo številko »Mladine« do manifesta »Umetnost in proletarec«, ki je bil za takratne naše literarne in politične razmere izzivalen že po naslovu, izzivalen literarno in politično. V programskih besedah oriše Kosovel položaj umetnika v meščanski družbi ter sledeč idejam in spoznanjem Komunističnega manifesta Marxa in Engelsa poudarja tudi razredno kulturo ter uporabi prvič jasen in nedvoumen marksističen izraz »razredna kultura«. Čeprav govori tu in tam pesniško in z ezopskim jezikom o kapitalizmu in buržoaziji, so nekoliko utopistično-socialistične in humanistično-idealistične izraze v

prejšnjih stilizacijah zamenjale nove, stvarnejše besede. Ta razvoj je naredil Kosovel v kratkem času od oktobra do februarja, ko je študiral Komunistični manifest,² na katerega se naslanja tudi naslednji stavek:

»Kakor so v srednjem veku umetniki in znanstveniki živeli od milosti kraljevih dvorov, tako živijo danes od milosti in nemilosti kapitalistov, bogatašev in buržoazije... kakor so se polastili proizvajalnih sredstev *materialne* kulture, recimo tvornic, bank, borz, veleposestev, tako si hočejo osvojiti kapitalisti tudi proizvajalna sredstva *duševne* kulture... To se pravi zaslužniti si hočejo ne samo ročne delavce, marveč tudi intelektualce.«

V umetnosti in znanosti vidi Kosovel luč duševne kulture, ki sveti razrednemu boju ter razvija svoje misli celo do pojma o proletarski kulturi,³ ki je kultura dela in borbe. Odklanja umetnost zaradi umetnosti, ker je to »parola« buržoazije. Njegov smoter je *umetnost za človeka*. Novi čas nalaga umetniku, da upodablja življenje iz resničnosti, prenaša to resničnost v umetniško obliko, oblikuje to resničnost v *umetnost*, pri čemer je besedi resničnost in umetnost podčrtal, kakor pozneje umetnost za človeka. Kot pesnik sveto veruje v moč nove kulture, ki bo zrastle iz boja in ki bo edina mogla prenoviti in preobraziti človeka. Misel: »kapitalizem noče osvoboditi proletarca, zato se bo proletarec osvobodil sam« se krije z mislijo, ki je poleg Komunističnega manifesta izražena tudi v drugi kritiki proletarske mednarodne revolucionarne pesmi »Internacionala«.

Če vzamemo omenjene Kosovelove programatične članke v celoti kot gesla zavestno se porajajoče nove slovenske socialno-progresivne umetnosti, jih smemo imenovati za prolog celi vrsti esejev, razmišljanj in člankov o istih umetniških, idejnih in umetnostno-političnih ter družbenih problemih, ki so bili kot borbene izpovedi in hkrati v obrambo pred nasprotniki napisani tja do začetka druge imperialistične vojne, razpada kraljevske Jugoslavije in začetka naše osvobodilne borbe in revolucije. Zaključujeta jih v zadnji številki Ljubljanskega Zvona, ki v smislu sklepa o protestnem kulturnem molku preneha izhajati prav tako kakor Sodobnost, Brnčičevo razmišljanje o liriki in literarnoteoretični esej Antona Ocvirka, prav tako nekdanjega sodelavca »Mladine«, »Pisatelj in družba«. Esaj izpoveduje — sicer z drugačnimi besedami in znanstveno podprtimi izvajanji — vendar v bistvu podobne in iste misli o vlogi umetnosti v socialnem boju človeške družbe, ko pravi med drugim:

»...Skoraj ni pisatelja, ki bi pisal samo zase, ki ne bi iskal v tej ali oni obliki stikov z občinstvom ali vsaj z nekaterimi njegovimi plastmi. Ta medsebojna vzročna odvisnost ustvarjalca in družbe tvori osrednjo gibalno silo literarnega razvoja. Mnenje nekaterih »čistih« estotov, naj se pisatelj umakne onkraj družbenih problemov v nekakšen tesnó zaprt prostor, kamor ne segajo življenjski zapleti in razpleti njegove dobe, je kaj nesmiselno, v kolikor ni sploh namenu umetnosti nasprotno. Podkrepljevanje take trditve z izjavami, da je pesniško delo tem večje, tem pomembnejše, čim manj razodeva sočasna politična, svetovnonazorska ali družbena trenja, čim globlje posega v »večnostne« človeške ideje in strasti, je plod l'art pour l'artističnega esteticizma in kot tako izsledek neživljenjske umetnostne teorije. Trajna vrednost literarnih stvaritev je odvisna prav od življenjske prepričljivosti problema, ki ga pisatelj oblikuje, pa čeprav je še tako ozko časoven. To dokazujejo umetnine Cervantesa, Schillerja, Balzaca, Flauberta, Zolaja, Dostojevskega, Tolstoja in še dolge vrste drugih. Kar imenujejo nekateri nepolitično umetnost, je prav za prav umetnost naivno konservativne plasti družbe. Ustvarjalec stoji in mora stati sredi življenja, le tedaj se odražajo v njegovem delu vsi duševni razgibi, vsa čustva, vse ideje, ki uravnavaajo in oblikujejo njegovo dobo, le tedaj seže do temeljnih problemov človekove narave in usode.«⁴

Med Kosovelovim programatičnim prologom in Ocvirkovim literarno-znanstvenim epilogom, če ga vzamemo kot časovni teoretični zaključek obdobja med obema vojnama, pa je cela vrsta esejev, člankov in izjav, ki govore iz istih ali vsaj sorodnih načel o funkciji umetnosti v tistem merilu, kakor jo je imela za svoje poslanstvo socialno-progresivna literatura med obema vojnama. Ta je korakala vstric z večletnim javnim in podtalnim bojem, ki ga je na političnem, socialnem, nacionalnem in svetovnonazorskem področju bila komunistična partija, ki je bila prav zato ob zlomu stare države tudi edina pripravljena za novo borbo. Že zaradi tega v dveh desetletjih z žrtvami opravljenega težkega dela, z izkušnjami in politično jasnimi spoznanji si je priborila tudi vodstvo v Osvobodilnem boju in socialni revoluciji, ki je bila v leninskem smislu tudi nacionalna. Po svojem med obema vojnama opravljenem delu in razvoju je do tega vodstva imelo tudi vso moralno, nacionalno, socialno in politično pravico.

Ni mogoče v tem razmišljanju, ki je le nekakšen uvod v študij naše socialno-progresivne književnosti med obema vojnama, navesti vseh člankov in odstavkov, ki zadevajo njena vprašanja. Njena teoretična in ustvarjalna linija vodi od »Mladine« v »Književnost« in »Sodobnost«, prav tako pa v »Ljubljanski Zvon«. S tem pa še ni rečeno, da ni pred »Mladino« nobenih predhodnih pojavov in znamenj, ki jih bo treba v podrobni raziskavi prav tako omeniti in pretehtati. »Ljubljanski Zvon« preživi krizo v zvezi s slovenskim nacionalnim vprašanjem in Vidmarjevo knjigo »Kulturni problemi slovenstva« na ta način, da preide po enoletnem prehodnem uredništvu, v katerem je poleg Alfonza Gspana (bivšega sourednika »Mladine«) in Božidarja Borka tudi socialni pesnik Tone Seliškar, v uredništvo Antona Ocvirka. Pod njegovim naslednikom Jušem Kozakom pa preide Ljubljanski Zvon v roke levičarske skupine, ki kmalu prevladuje tudi v Sodobnosti tako idejno-teoretično kakor literarno stvariteljsko. Z Ljubljanskim Zvonom se je takrat zgodilo nekaj podobnega kot z »Mladino« leta 1925. Ko prvotni lastniki, ki so jih imenovali »agrarce«, niso mogli sami revije voditi in jo polniti, so jo zato ponudili Kosovelovemu krožku. Nekaj podobnega je bilo v letih 1933-34 z Ljubljanskim Zvonom. Lastniki delničarji in odborniki založbe Tiskovna zadruga, med katerimi so bili tudi nekateri liberalno-nazadnjaški nacionalistični politiki, niso mogli najti književnika in urednika, ki bi jim v tako imenovanem jugoslovanskem smislu, kar je bil eden osnovnih sporov med krizo, vodil revijo, ker takšnega književnika skorajda res ni bilo. To bi se jim morda posrečilo kdaj okrog 1920.—24. leta, ne pa leta 1933, ko je bilo to vprašanje za slednjega naprednega slovenskega književnika že rešeno. Prav tako pa je dobilo jasen političen izraz v politiki Komunistične partije, kar se je pozneje manifestiralo tudi z ustanovitvijo Komunistične partije Slovenije, ker je dobila Komunistična partija Jugoslavije v smislu Leninovih načel federalni statut, ki je v marsičem predhodnik in osnova sedanje državne ustave.

II

Krog »Mladine«, ki je predstavljal ves čas skupno fronto slovenskih demokratično-naprednih in komunistično-socialističnih mladih kulturnikov, se je pomembnosti slovenskega nacionalnega vprašanja zavedal od prvega trenutka. To pričajo odstavki v članku »Rapallo« Iva Grahorja,⁵ Kosovelove »Refleksije ob koroškem dnevu« in njegov »Odgovor jugoslovansko unitarističnemu Vidovdanu«. Kosovel se v članku celo sklicuje na Gorkega sodbo o malomeščanih ter

brani levico med slovensko akademsko mladino, zaključujoč z odločnim pozivom, da »Čas zahteva nove orientacije!« To je treba razumeti tako slovensko-nacionalno kakor socialno-revolucionarno, saj je skupina akademikov-marksistov, članov Kluba marksistov, ki je bil nekaj časa vsaj od univerzitetne oblasti priznan kot legalen, stala, kar zadeva slovensko nacionalno vprašanje, jasno na leninističnem stališču. To priča politično in kulturno manifestativni članek »*Slovenija Slovincem!*«, ki ga je objavil Franjo Aleš v III. letniku Mladine,⁶ to se pravi v drugem letniku, odkar je levica vodila »Mladino«. Tam pravi med drugim:

»Naš čas je prišel. Ne tarnanja, ne vzdihovanja — ampak boja hočemo, boja z vsem gnilim in konservativnim, z vsem starim in smrdljivim, kulturnega boja, da izklešemo novo, da ustvarimo na razvalinah vsega gnilega in konservativnega svobodno kulturno in gospodarsko ognjišče slovenskega naroda — *zedinjeno in enako-pravno Slovenijo.*«

Članek poudarja posredno tudi *razrednost* nacionalnega boja in internacionalizem, ki izraža solidarnost boju ljudstev raznih narodnosti in za skupnost boja zoper fašizem in nacizem, ki je že dobival takrat precej nedvoumno vsebino in obliko:

»Boja pa hočemo z italijanskim fašizmom, z nemškim, italijanskim in inozemskim imperializmom. In bojevali se bomo kot z inozemskimi fašisti in imperialisti tudi z domačimi, da dosežemo popolno gospodarsko in politično svobodo slovenskega delovnega ljudstva, da dosežemo *zedinjeno in svobodno Slovenijo.*

Slovenijo — Slovincem!

Za suverenost delovnega slovenskega naroda!

Za samostojno in zedinjeno Slovenijo v bratski federativni zvezi z balkanskimi narodi!«

Članek ni bil le osebna piščeva izpoved, tudi ne zgolj glas uredništva »Mladine« in njenih sotrudnikov, marveč legalen razglas književnikov - komunistov in intelektualcev v imenu ilegalne komunistične stranke.⁷

Od tega programatičnega članka vodi pot tja do »Književnosti«, zlasti pa do prve in dotlej najpomembnejše slovenske marksistično-znanstvene razprave o nacionalnem vprašanju sploh in o slovenskem še posebej, ki jo je napisal mladi Edvard Kardelj - Tone Brodar pod naslovom »Nacionalno vprašanje kot znanstveno vprašanje«. Izhajala je ves prvi letnik »Književnosti«. Polemizirala je z Vidmarjevo knjigo »Kulturni problemi slovenstva«, hkrati pa dala tudi nekatere splošne načelne zaključke s smernicami za prihodnost. Razprava je imela takrat veliko večji politični pomen, kakor se misli danes, ker smo že precej pozabili razne okoliščine, v katerih je bila napisana. Klerikalizem, ki je bil takrat v opoziciji, se je skušal predstavljati kot edini glasnik in čuvar slovenstva v nasprotju z liberalističnim jugoslovanstvom, ki je bilo na vladi. Zato je klerikalizem spogledljivo mežikal tistim liberalnim, demokratičnim in svobodomiselnim slovenskim intelektualcem, ki so stali na slovenskem stališču, zlasti, ko je izbruhnila zaradi tega vprašanja tako imenovana kriza Ljublj. Zvona. Njih kulturno-literarni program je bil dovolj jasen, ne more pa se tega reči o političnem, kar je mogoče danes spoznati tako iz Brodarjeve študije kakor iz raznih polemičnih člankov v »Književnosti«. Obstajala je vsaj pri nekaterih nevarnost, da se bodo razvili zaradi bolečega slovenskega vprašanja v neko malomeščansko samoslovensko nacionalistično skrajnost, ki ji bo botrovalo v tem vprašanju elastično in kolebljivo vodstvo klerikalne Slovenske

ljudske stranke. Njegova kolebljivost in elastičnost sta se izpričali takoj po tem, ko je z dr. A. Korošcem po atentatu na kralja Aleksandra stopila klerikalna Slov. ljudska stranka v vladno koalicijsko, znano pod imenom Jugoslovanska radikalna zajednica (JRZ), ki se v tem vprašanju ni bistveno razlikovala od prejšnje liberalno-nacionalne koalicije, združene v Jugoslovanski nacionalni stranki (JNS), čeprav so ljudske plasti klerikalne stranke in posamezni slovenski katoliški intelektualci mislili drugače. To je leta 1936. rodilo v zvezi z državljansko vojno v Španiji tudi krizo katoliške literarne revije »Dom in svet« in ustanovitev revije »Dejanje« pod uredništvom pesnika Edvarda Kocbeka. Nacionalno in socialno vprašanje je zahtevalo nujno in jasno rešitev.

III

Od Kardeljeve razprave v »Književnosti« vodi pot do njegove knjige »Razvoj slovenskega narodnega vprašanja«, ki je izšla leta 1939 in ki ni le z marksistične strani najpomembnejše delo o slovenskem nacionalnem vprašanju, marveč je doslej o tem vprašanju najpomembnejše slovensko politično in znanstveno delo sploh.

Dejavnost in vpliv komunistov pri politični in socialno-znanstveni razjasnitvi slovenskega nacionalnega vprašanja od Aleševega članka »Slovenija – Slovencem« do omenjene Kardeljeve razprave v I. letniku »Književnosti« ter razne druge okoliščine so posredno tudi povzročili, da je izšel leta 1934 pod uredništvom Antona Ocvirka v Ljublj. Zvonu, ki so ga dve leti prej skušali glavni lastniki usmeriti v politično jugoslovanstvo, esej o »poslanstvu besede«, ki ga je napisal pisatelj Vladimir Levstik. V prejšnjih letih je bil poleg še nekaterih intelektualcev pod vplivom liberalnega političnega in obnovljenega ilirsko-jezikovnega jugoslovanstva. Levstikovo »Poslanstvo besede«, ki je hkrati pomembna njegova osebna izpoved, je bil takrat najboljši in najlepši esej o slovenski besedi in njenem poslanstvu, ki je tudi s stališča svobodomiselnega književnika zadal odločilen udarec liberalnemu političnemu jugoslovanstvu, ki se je moralo zaradi učinka vseh tu omenjenih in neomenjenih člankov in razprav iz kulture in literature umakniti v nepomembno ozadje, hkrati pa je pomagal spodbijati klerikalni hegemonizem, ki so si ga v slovenstvu lastili.

Levstik je napisal v svojem eseju besede, ki zaslužijo, da jih tudi tu navedemo:

»In poslanstvo naše besede še davno ni končano. Nemogoče je, da bi pomenila Prešernova prerokba samo razbitje nemškega jarma in ne tudi višje, najvišje izpolnitve v Jugoslaviji naše vere in naših sanj, v prosvetljeni, umirjeni, z duhom močni Jugoslaviji, v kateri bodo vse dobre sile složno in neovirano dovrševale delo človečanske oplemenitve, delo duhovnega osvobođenja iz jarma nevednosti, sebičnosti in materialističnega šušmarstva na rovaš večnih dobrin.

V tem znamenju plove ladja slovenske besede naprej. In nikoli, za nobeno ceno, nikomur in ničemur na ljubo ne more biti govora o tem, da bi zgrnila jadra.«

Svetovnonazorska dopolnitev Levstikovega eseja je izpoved pisatelja Juša Kozaka v fragmentu iz eseja »Svetovni nazor«, ki je izšel nekaj mesecev kasneje v »Književnosti« in ki je pesniško-simbolična izpoved in priključitev k idejam socialne revolucije, posredno s tem pa tudi k poslanstvu socialno-progresivne književnosti. Zadnja ni v vseh tistih časih nikoli izrekla niti ene misli ali besede, s katero bi zaradi idejnosti svoje umetnosti zanemarjala ali omalo-važevala obliko ter prešla v vulgarizacijo ali politično in literarno primitivni

didaktizem, kakor ga je po vojni tu in tam skušala oznanjati uvožena ždanovščina⁸ Juš Kozak je zapisal v LJubl. Zvonu leta 1940 — ko je drugod že divjala vojna vihra, mi pa smo stali pred njo — pod naslovom »Blodnje za lepoto« med drugim naslednje:

»... Je mogoče v orkanu, ki se je sprožil in ki preti porušiti stari svet, pisati in razmišljati o Lepoti? Je. Sen o Lepoti, po nje doživljanju in ustvarjanju, ne izvira iz želja po mirnem, sladkobnem uživanju, v njem se zrcali tisočletna borba človeškega rodu za resnico in uteho v življenju.«

Tudi v eseju Iva Brnčiča, »Umetnost in tendenca«, ki je izšel v LJubl. Zvonu leta 1936, kljub gorečemu pesniškemu zagovoru idejnosti v literaturi, pri čemer misli predvsem revolucionarno idejnost socialno-progresivne književnosti, ni nobene misli, ki bi umetnost vulgarizirala. Dasi govori o tendenci v umetnosti, misli na njeno idejnost in ne na tendenco raznih vulgarizatorjev socialno-progresivne umetnosti sploh. Jasno namreč pravi:

»... V ognju boja za nova prepričanja je hranila zavest, da more umetnost uspešno prepričevati, navduševati in zmagovati samo s svojimi specifičnimi, to se pravi umetniškimi sredstvi, da je njena najsugestivnejša in edino možna govorica — jezik neoporečne lepote.«

Kako pojmuje lepoto socialno-progresivne literature, je ponovno izpovedal Brnčič v kritiki z naslovom »Misli o liriku«, ki je izšla v zadnji številki LJubl. Zvona leta 1941. Socialno-progresivna književnost je že takrat odklanjala prve zarodke poznejše ždanovščine, Brnčič pravi:

»Ne, saj ni nujno, da bi sleherni pesnik moral peti izključno le o 'tlačenem milijonu', o predmestju in fabrikah, o 'debelem buržuju' in kar je še takih nevarnih motivov, ki jim znajo vdihniti resnično življenje le veliki stvariteljski duhovi, ki pa postanejo v rokah pesnika — rokodelca prav tako konvencionalni in potemtakem pesniško jalovi kakor vsi tisti prislutni povprečni stihi o maju, o modrih očeh in podobnih rečeh.«

»... Ne gre za kakšno klasifikacijo ali za kako »čistko« literarne tematike. Kako naj bi tudi izločili iz pesništva čudežno lepoto prirode, sonce, oblake, mesec in gore, kako naj bi prenehali peti o nežnih, lepih, omamnih ženah, ki jih ljubimo do smrtne samopozabe in v katerih objemu se zahvaljujemo usodi, da nam je dala to čudovito življenje! Ne, o vseh teh lepotah, o vseh teh utripih človeškega srca je treba peti, ali tudi v takih motivih naj se izpove, izpoje in izčisti nova, resnično dragocena, *svojega velikega časa vredna človečnost*. Za novo človeško vsebino gre, za novo občutje usodne povezanosti ljudi in njihove odgovornosti pred sočlovekom... Pesem je bila in bo intimna izpoved in dokument ene same osebnosti; a le-ta naj bo na kakršen koli način dejanski pomembna za vse ljudi, krepka, zdrava osebnost, ki ji lepote ne bodo skrivališče pred soljudmi in življenjem, temveč smisel resnične življenjske borbe in hkrati pobuda zanjo.«

Ko bo nekoč pregledana in ocenjena vsa slovenska socialno-progresivna književnost med obema vojnama od lirike do epike in dramatike, od Frana Albrehta, Srečka Kosovela, Toneta Seliškarja, Mileta Klopčiča, Iva Brnčiča in drugih do Miška Kranjca, Juša Kozaka, Antona Ingoliča, Janeza Potrča in Prežihovega Voranca, ki je dokončno in v nekem smislu že brezobzirno odgrnil poslednjo romantično tančico nad kmečkim življenjem, s katero so ga zagrnjali v literaturi od Jurčičevih časov sem, bo mogel literarni zgodovinar ugotoviti, da se je slovenska socialno-progresivna književnost med obema vojnama v lepi in veliki meri držala umetniških in idejnih načel, ki jih je izpovedovala v svojih programatičnih člankih in esejih, iz katerih sem vam navedel le nekatere, ki so se mi zdeli najznačilnejši. Posebno poglavje za estetsko-stilno in jezikovno razmišljanje bo moralo biti tudi poglavje o stilu in jeziku, kajti nove

snovi in vsebine, nove socialne razmere se odražajo tako v jeziku in stilu, kar je zlasti vidno v liriki te književne smeri. Številni izrazi in besede iz industrijskega in proletarskega življenja, ki jih najdemo med drugim n. pr. v Seliškarjevi socialni liriki, niso predvsem posledica nekih tujih literarnih vplivov, kakor bi nekateri radi trdili, marveč narek življenja v industrijsko-proletarskem okolju, kateremu je pesnik prisluhnil in ga včasih prenesel tudi jezikovno stilno, posredno ali neposredno, v svojo socialno liriko.

Ob zaključku svojega predavanja, v katerem sem skušal opozoriti predvsem na idejne družbeno-politične in literarno-teoretske, hkrati pa tudi literarno-politične osnove in načela socialno-progresivne književnosti, kakršna si jih je dala sama, bi vam rad prebral po mojem mnenju zelo značilen primer ljubezensko-socialne pesmi, prav tako pa nekaj stihov poslednje programatične pesmi tik pred razsulo stare Jugoslavije, ki pomeni za nas razsulo našega starega sveta.

Prva je Seliškarjeva pesem »Ljubavno pismo«, ki je zanimiv in lep primer erotične poezije socialnega pesnika, hkrati pa zanimiva po svoji obliki ter mikavni primeri: »Ladjevje oblakov je s sidri prikovano v nebo«, po svobodnem stihu, ki je prevladoval v vsej socialni liriki prvega obdobja:

Mesto žari pod menoj in dež rosi,
da so asfaltne ceste
ko svileni traki prepleteni okoli hiš
in vse lučke, ki migotajo iz oken, mežikajo v noč
in zlati odsevi se zibljejo v reki,
ki se preliva v temo.

Ladjevje oblakov je s sidri prikovano v nebo.
Drevesa šepetajo,
iz odprtega okna je planil zagoneten krik,
nekje se dete joče,
visoko nad menoj prhutajo krila divjih gosi,
ki se hite ljubiti na jug.

Glej, ljubljena, in tako na samem, ko se človek
oprosti vsega zla,
ko mu je pogled jasen, da prodira noč,
ko je odprt navzven kakor oblak, ki se prekolje,
ko je lahak, da je misel kakor ena sama rosa
in srce spokojno kakor veter,
ki se je položil na veje dreves —
tako te najraje ljubim!

Močan sem, da se dvigam v višave,
z rokami bi objel ves svet in obok neba,
svoj obraz bi na oblak naslonil
in vsem tistim pticam, ki hite na jug, govoril:
Dajte, ptice, ponesite ji moj vroč pozdrav!

Pa te ni in si!

Vseposod, še v šelestu listov bukev te slišim
in če mi kane rosa na oči, se mi zdi,
da je tvoja misel, s katero me ljubiš.

In že se dviga na vzhodu prst jutrnje zarje.

Rdeč val svetlobe je zajel nebo.

Tako žarim vsikdar, ko mislim nate.

Pesem moramo šteti med najlepše ljubezenske pesmi, kar jih je bilo napisanih med obema vojnama. Po izrazu, svobodnem ritmu in stihu, po primerah — na drugi strani pa po svoji preprostosti in pristnosti sodi med sodobno moderno poezijo, ki je zavrgla stare kalupe in poje svobodno.

Iz druge pa bom bral le dve kritiki, ki izražata razpoloženje in zavest mladega pesnika socialno-progresivne smeri, ki je za svoje ideje dal tudi življenje v našem Osvobodilnem boju. Pesem ne izraža le osebnega pesnikovega občutja, marveč je manifestativni pesniški izraz socialno-progresivne lirike tik pred vojno in revolucijo. To je Himna pokojnega pesnika in esejista Iva Brnčiča, ki je prav tako izšla v zadnji številki Ljublj. Zvona. Zato je prvi pesniški prolog k borbi, ki se je kmalu po izidu pesmi zares začela. Pesnik se obrača k množicam in pravi:

Brezimni bratje, ki ledino mrtvega planeta
ste preorali, da bi sred kamnitih goličav
rodila zlato klasje vaša kri prelita, sveta —
vam z vetrom spomladanskim pojem hvalo in pozdrav!

Vam, bratje, dajem vse: srce in misel prerojeno —
življenje vračam vam, ki sem od vas sprejel ga v dar.
Vas čakam, da odplujemo s to zemljo pomlajeno
v prihodnje dni in da nam sólo sonce bo krmar.

S temi lepimi, pretresljivimi in pomembnimi stih, zadnjimi stih socialno-progresivne lirike, ki so izšli tik pred izbruhom vojne pri nas in ki častno zaključujejo v lirsko himnični obliki časovno obdobje slovenske socialno-progresivne književnosti med obema vojnama, si je napisal Brnčič tudi svoj osebni pesniški testament, hkrati pa prvo napredno pozivnico slovenske socialno-progresivne književnosti za vseljudski upor in revolucijo, katerima je posvetil kakor drugi zastopniki iste literarne smeri svojo liro in žrtvoval kakor Janez Grahor, Tone Čufar, Vinko Košak, Miran Jarc in France Kozar tudi svoje življenje.

¹ Puškin o literature (Bogoslovski), str. 63; prim. str. 76 piščeve študije »Puškin in Shakespeare«, DZS Ljubljana 1952.

² Prim. moj zapisek »Srečko Kosovel in socializem«, Socialistična misel 1955, str. 10—17.

³ Proletarska kultura je za Kosovela neki splošen pojem, širši od pojma skrajšanke in skovanke »proletkult«, ki pomeni tudi posebno organizacijo in smer v prvih letih po oktobrski revoluciji. Iz tega gibanja je izšel tudi režiser Sergej Eisenstein, ki ga priznava tudi Zahod za enega največjih filmskih režiserjev in umetnikov. To omenjam le zaradi tega, ker sem v zadnjih letih večkrat bral kakšno pripombo na račun proletkulta, ne da bi pisci dobro vedeli, kaj je to bilo in kaj pomeni, kajti če nekdo zapiše, da je bil gledališki repertoar po vojni nekaj časa »proletkultski«, potem res ne ve, kaj je proletkult bil, ker je tesno povezan z oktobrsko revolucijo, zamrl pa je že davno pred drugo svetovno vojno.

⁴ Ljublj. Zvon 1941, str. 21.

⁵ Ml. II, str. 34—38, str. 5.

⁶ Ml. III (1926—27), str. 97—98.

⁷ Izšel je okrog novega leta 1927 v 4.—5. številki — dovolite, da neskromno pripomnim — pod mojim uredništvom.

⁸ Med predhodniki ždanovščine so bili med drugimi že tako imenovani »napostovci« (po reviji »Na postu«, pozneje »Na literaturnom postu«). Njih zastopniki so nastopili že na kongresu sovjetskih pisateljev v Harkovu leta 1927 ozko-dogmatično in politično zoper druge, svobodnejše struje. Nekateri so celo kritizirali Gorkega, ki je nato napisal odgovor, v katerem pravi, da mu je vseeno, ali ga priznajo za proletarskega pisatelja ali ne. Odgovor sem prevedel in objavil v prvem letniku Cankarjevega koledarja leta 1930. Boj med raznimi nazori o socialno-progresivni književnosti odnosno umetnosti se je pri nas bil bolj v okviru srbsko-hrvaške socialne književnosti, čeprav je odmeval tu in tam tudi pri nas. Ker pa je to posebno in precej obširno teoretično in literarnozgodovinsko vprašanje, ki je v zvezi s Krleževim uvodom k Hegeđušičevim risbam »Podravskega motiva« (1933) in s Krleževim »Antibarbarusom«, bo v tem potrebna posebna razprava. Poleg drugih sem podobne nazore zastopal v vseh svojih literarnih člankih v »Mladini«, »Književnosti« in »Ljubljanskem Zvonu«. Prim. n. pr. »Ob Klopčičevih pesmih« (Knj. II., str. 35), razvijati in nadaljevati pa sem jih hotel še v eseju o V. Majakovskem, ki pa mi ga je državni pravdnik dr. L. več kot tri četrti zaplenil, da je ostal le uvodni torzo (Knj. III. str. 318). Na urednikovo pobudo je prevedel Ivo Brnčič Lukács ev esej »Marx in Engels o vprašanjih dramaturgije«, v katerem se sicer giblje pisec že na meji, vendar je v primeri z vulgarizacijo umetnosti, ki jo je pozneje zagovarjala ždanovščina, še zmeraj bližji umetnosti. Lukács je tudi zaradi svojih nazorov o umetnosti padel pri dogmatikih v nemilost, čeprav se je včasih moral ukloniti pritisku, kakor je sam priznal pred nekaj leti, ko je nekatere stvari skušal popraviti, kar je bilo po znanih dogodkih na Madžarskem (poleg drugega) prav tako usodno zanj.

SLOVENSKA KRAJEVNA IMENA NA -JANE*

Problematika slovenskih in sploh slovanskih krajevnih imen, tvorjenih s sufiksom *-jan-*, ni tako enostavna, kakor bi se zdelo na prvi pogled. Sufiks sam kljub obsežni literaturi lingvistično še ni nesporno pojasnjen. Prav tako ne vemo, po kakšnem procesu so stanovniška imena na *-jane* postala prava krajevna imena. Pri izvedenkah iz antroponimov je ta proces celo glasoslovno težko rešljiv. Določiti bi bilo treba tudi čas največje produktivnosti tega imenskega tipa, njegovo frekvenco in areale, razmerje do sekundarnih, iz njih tvorjenih stanovniških imen, in raziskati vse njihove variante.

Za slovensko ozemlje vemo, da so ta imena najbolj pogostna na Koroškem, na Gorenjskem in na Krasu. Manj jih je v smeri proti severovzhodu. Vseh krajevnih imen, ki jih z večjo ali manjšo verjetnostjo lahko uvrstimo v to kategorijo, je preko tri sto. Ni jih pa vedno lahko ugotoviti. Razlikovati je treba imensko varianto na *-jane*, ki je splošno slovenska in se je na širokem ozemlju skrčila v *-je*, n. pr. *Gorjane* poleg *Gorje*, *Poljčane* poleg *Poljče*. Samo na skrajnem vzhodu in zahodu najdemo v sorazmerno ozkem pasu varianto na *-jani*, ki je karakteristična za srbohrvaško ozemlje zahodno od Drine. Vzhodno od Drine, v Srbiji in v Makedoniji sta med seboj pomešani obe varianti *-jane* poleg *-jani*, v Bolgariji pa spet popolnoma prevlada varianta na *-jane*.¹ Čeprav je ta imenski tip zelo star in se zdi, da je bil najbolj produktiven v prvih stoletjih po naselitvi², ne gre pri teh variantah za nekdanje razmerje nominativa proti akuzativu starih konzonantičnih osnov, ampak smo upravičeni oba razlagati kot akuzativa.

Neskrajšana imena na *-jane* so najbolj pogostna v obrobnih predelih. Na severovzhodu najdemo *Biserjane*, *Lešane*, *Ložane*, *Cirkulane*, *Dolane*, *Poljčane*, *Svečane*, *Veličane*, *Bržane*, *Gorjane*, na Koroškem *Glinjane*, *Goričane*, *Lipljane*, *Svečane*³ itd. V okolici Ilirske Bistrice imamo *Trpčane*, *Jelšane*, *Šapjane*, *Kozjane*, *Polžane*, *Hribljane*, *Marčane*, *Žejane*, pri Novem mestu bi omenil še *Teljčane*. V osrednjem pasu prevladuje varianta na *-je*, vendar najdemo vmes tudi imena na *-jane*, n. pr. *Trojane*, *Goričane* (pri Moravčah in pri Medvodah). Samo kjer je prešel *-a- > -e-*, se je ta tip ohranil, n. pr. *Lipljene* pri Grosupljem, *Vrbljene* na Igu, vendar se čutijo ta imena osamljena in prehajajo deloma v singularna imena na *-a*.

Imena na *-jani* segajo na zahodu od Režije do Istre, n. pr. *Osejani* v Režiji, *Gorjani* furl. *Montanars* pri Huminu, 1270 *de Montenaris*, 1298 *Montenars* (M. Kos, STL), *Mrevljani* (Branica), *Dolani*, *Bržani* na Koprskem. Na vzhodu n. pr. *Zamošani* pri Ptuj, *Doljani* in *Kunčani* v Beli Krajini. Imena *Prodani*, *Morgani*, *Kocjani*, *Furlani*, *Kobani*, *Kožmani* seveda ne spadajo sem, ker so plurali od imen *Prodan*, *Morgan* itd. Ta imena je lahko ugotoviti. Teže pa je nedvomno določiti imena na *-je*. Na večjem delu slovenskega ozemlja so se ta imena že v vseh sklonih prilagodila deklinaciji pluralnih feminin, n. pr. *Gorje* iz *Gorij*, le deloma so še ohranjeni stari genitivi konzonantičnih osnov, n. pr. *Dutovlje*, iz *Dutovljan* na Krasu in celo na Gorenjskem se še sliši iz *Gorjan*,

* Po seminarski nalogi D. Mertelja priredil za tisk F. Bezljaj.

iz *Cerkljan* poleg iz *Cerkelj*. Vendar pri nas še niso sistematično zbrani podatki o deklinaciji krajevnih imen⁴ in niti približno ne moremo določiti, kje in v kakšni meri so še danes ohranjeni ostanke stare konzonantične deklinacije.

Najstarejša deklinacija na *-jane*, ki jo lahko določimo za cerkveno slovansčino in najstarejšo fazo slovanskih jezikov, je bila za plural: nom. *-jane*, gen. *-jan⁵*, dat. *-jam⁵*, ak. *janiy*, lok. *-jach⁵* ali celo arhaično *jas⁵*, instr. *-jami*. Najbolj frekventen sklon pri krajevnih imenih je bil lokal, zato so imena tipa *Gorje* samo shematično prilagojena obliki v lokalni **Gorjach⁵*, ki ga najdemo največkrat v nemških substitucijah za ta imena. Stari lokal na *-jas⁵* je za slovensko ozemlje ugotovil že Miklošič⁶ v nemških substitucijah za štiri imena, *Pletrias* poleg *Pleteriach* za *Pleterje*, *Pudlas* poleg *Pudlach* iz **Podoljas⁵*, *-ach⁵* na Koroškem, *Skallis* na Štajerskem iz **Skaljach⁵* in tudi *Naklas* za *Naklo*. V češčini je takšnih lokalov tipa **Doljas⁵* izpričanih preko štirideset⁶. Izumrli so šele v XIII. stoletju, nekaj arhaizmov se je ohranilo še v XIV. st. Zato prese- neča zapis *Pletrias* pri Valvasorju (Ehre I, 176) poleg starejšega *Pleteriach*.

Vendar je že Miklošič (o. c. 17) opozoril, da so Nemci z *-ach* substituirali tudi druge imenske tipe, n. pr. *Förtischach* za *Beričevo*, *Olsach* za *Olšje* itd. Ni mogoče vedno zanesljivo ugotoviti, koliko pri teh imenih vendarle ne gre za stara stanovniška imena na *-jane*. S stališča glasoslovja imamo gotovo opraviti z drugim pluralnim tipom pri *Flattach*, slov. **Blata* itd., vendar je pri tem še mnogo nejasnega. Če imamo danes pluralno ime *Nevlje*, zapisano 1287 *Nawel* itd. (M. Kos, STL), je današnja slovenska oblika imena kljub temu lahko iz **Nevel⁵-jane*. Ali n. pr. *Žiče*, dialektično *Žeiče*, iz *Ži⁵č*, v *Ži⁵čah*, zapisano 1173 *Syze*, 1182 *Sitz*; 1233 *Seitis* (Zahn, ONB 459), kjer bi nemška oblika imena govorila za adjektivno posesivno izvedenko **Žit⁵č-je*, slovensko pluralno ime pa za stanovniško obliko na *-jane*.⁷ Vseh imen verjetno nikoli ne bo mogoče zanesljivo rekonstruirati z ozirom na tvorbo, vendar je dovolj pojavov za hipotezo, da sta v določenem obdobju lahko živeli druga poleg druge dve obliki imena, kjer je sčasoma primarno stanovniško ime prevladalo nad starejšim krajevnim imenom. Obraten primer je slov. *Čajna*, nem. *Nötsch*, 1280 *Nezah*, 1293 *Nezzah*, kjer kaže nemška oblika na stanovniško ime iz slovanskega antroponima *Nečaj⁵*.⁸

Nemška imena na *-ach* niso vedno slovanske substitucije. Z *-ach* so substituirana tudi predslovanska in predgermanska imena na *-acum*, n. pr. *Villach*, slov. *Beljak*, lahko pa so tudi germanskega porekla, marsikdaj pa so tvorjena analogno po najbolj frekventnem tipu v okolici. Slovenska imena na *-jane* so včasih substituirana v nemščini z ekvivalentnim nemškim sufiksom *-ern*, n. pr. *Lautschern*, *Meitschern*, *Diemlern* na Štajerskem.⁹ Osamljeno najdemo tudi drugačne, vendar še karakteristične substitucije, n. pr. 1445 *Wesserian* za *Biserjane*, dial. *Brsenjane* (Bezljaj, SVI I, 85; Zahn, ONB 505).

Paziti pa je treba še na druge posebnosti. Če je današnje pluralno ime *Retje* pri Trbovljah zapisano 1265 *Reteyach*, smemo s precejšnjo verjetnostjo računati z imenom na *-jane* (kljub *-t-*!), čeprav imamo izpričana tudi singularna krajevna imena *Retje* in še večkrat ledinska imena *Dolenje*, *Gorenje*, *Gorko*, *Intiharjevo*, *Urhovo Retje*. Pri ledinskih imenih moramo izključiti vsako možnost na stanovniško izvedenko z *-jane*, čeprav najdemo v srbohrvaščini tudi sestavljenke s prilastkom v nevtru sg., n. pr. *Veliko Turčane*, *Krivo Gaštane*, *Gornje Količane* ali v bolgarščini *Malko Doljane*.¹⁰ Ako je *Retje* iz **vr⁵et⁵je*, sorodno z ruskim apelativom *veret⁵*, *veret⁵je*, *veretija*, *veretejka*, kakor misli

Bezljaj¹¹, bi mogli pri *Reteyach* upravičiti -t-, tudi če imamo opravka z izvedenko na -jane. Vendar tega ne moremo trditi s popolno gotovostjo in takšni primeri kažejo samo, kako skrbno bi morali pri zapisovanju vsakega imena na terenu paziti na vse posebnosti pri kongruenci, deklinaciji in izvedenkah.

Stanovniška imena na -jane se začno že zelo zgodaj pojavljati v funkciji krajevnih imen. Na Koroškem, kjer je po Kranzmayerjevih podatkih (ONBK I, 83) ena dvanajstina vseh imen tega tipa, je izpričano že 1006 *Goriach*, 1075 *Velah*, 1074 *Flatsach* itd. Ni mogoče dvomiti, da je ta tip zelo star. V stanovniških imenih se je razumljivo uveljavila samo pluralna oblika. Dokaj osamljen je na naših tleh nekakšen nevtralni tip na -an¹², ki ga včasih najdemo pri Slovanih, n. pr. srbohrvaško *Lipljan*, *Grljan*, bolgarsko *Děljan¹³*, *Děbovan¹⁴*, *Smočan¹⁵*, ukrajinsko *Poljan*, *Lužan*, lužiško *Dolan*, *Žitowan*. Na slovenskem ozemlju spada verjetno v to kategorijo, ki jo Zubatý, Listy filologické XXIX, 220 d. smatra za nekakšna pluralia tantum, samo prekmursko *Rakičan*, zapisano 1468 *Rakottya puszta*, *Rakothy* (Csánki II, 788), morda tudi Koroško *Trnjan* poleg *Trnje*, nem. *Dörnach*, vendar je sporočilo dokaj negotovo. Te oblike so lahko analogne in so izolirano v mlajšem razvoju prešle iz genitiva v akuza-tiv — nominativ. Zahodnoslovenska krajevna imena tipa *Sesljan*, *Strunjan*, *Vedrijan*, *Ozeljan*, *Čepovan* so regularno predslovanskega porekla, izvedena po večini iz romanskih ali predromanskih antroponimov.

Sorazmerno redka imena na -an tipa *Pržan(j)* po svoji strukturi niso še dovolj pojasnjena. Isto bi lahko rekli tudi o imenih na -ana. Zahodnoslovenska krajevna imena tipa *Medana*, 1283 *in Medani*, 1299 *in Medano* (M. Kos, STL), *Fojana*, 1180 de *Floiano*, *Borjana*, po 1086 *Boriana*, *Kožana*, 1247 *Cosana*, *Cos-sanum*, *Košana*, 1247 *Cosana*, 1281 *Cossana*, *Kožbana*, 1398 *Kozzban*; dalje *Ti-pana*, *Biljana*, *Sežana*, *Mojstrana*, *Gročana* so vsa predslovanskega porekla. Z veliko verjetnostjo je to mogoče trditi tudi o imenu *Ljubljana*, čeprav je svoj čas Miklošič mislil, da je to singularizirano stanovniško ime zaradi nemške oblike *Laibach*, in o rečnem imenu *Bregana*¹². Težavno pa je gorsko ime *Pečana*, 973 *alpam Bosangam*, *ad Boscangam*, 989 *Bosana* (M. Kos, STL). Melik, Geogr. zbornik IV, 278 misli na slovansko *Pečanja* (*planina*), drugih razlag v literaturi ni na razpolago. Preostane še ime potoka *Belana*, za katerega misli Bezljaj, SVI I, 56, da je adjektivne izvedenke k antroponimu, torej **Bělan¹⁶*na. Ukra-jinskega singularnega tipa *Derevljana*, *Horožana*, poljsko n. pr. *Lubiana*, češko dialektično *Hradčana* (Gebauer, HML 76) za slovenščino ni mogoče dokazati razen mlade singularizacije tipa *Vrbljena*. Za obe imenski varianti, na -jan in na -jana, bi lahko trdili, da kljub svoji razširjenosti po slovanskem svetu nista podedovani, ampak sta šele plod mlajšega samostojnega razvoja v posameznih slovanskih jezikih. Več ali manj jih je rodila težnja po analogni poenostavitvi, ko so jih prenehali občutiti kot pluralna stanovniška imena.

O slovenskem razvoju imenskega tipa na -jane je težko določneje sklepati. Gotovo je izredna frekvenca krajevnih imen na -jane že zgodaj povzročila, da so tudi apelativa te vrste začela izgubljati svojo izrazito kolektivno pripadniško funkcijo. Singular in dual sta bila v skupni slovanščini še posebej termirana z dodatnim sufiksom -in¹⁷, torej *meščanin¹⁸*. To obliko imamo doslej v slovenščini izpričano samo enkrat, in sicer se omenja leta 1240 v Resiutti in na Beli v Reziji kmet *Gorianin*.¹³ Verjetno pa se je najprej začelo izenačevanje med singularom in pluralom, čeprav je tip *meščan* danes v slovenščini dokaj redek pri apelativih. Analogno je tvorjeno *vaščan*, tako vsaj Zubatý (LF XXIX, 224) opo-reka Miklošiču (VGr. II, 130), ki je mislil, da je *vaščan* izvedeno posredno preko

adjektiva **vbsbsk*¹³. Po odpadu terminativnega sufiksa *-in*¹⁴ je iskal jezik nova sredstva in največkrat se je poslužil sufiksa *-bcb*. Tako je nastalo novo *gorjanec*, *poljanec* namesto starega *gorjanin*¹⁵, *poljanin*¹⁶. Krajevna imena tega tipa so dokaj redka in se zde mlada, n. pr. *Možjanci*, *Sejanci*, *Varošanci*, *Radmožjanci*, *Strejanci*, omejena so v glavnem na severovzhod, poleg gorskega imena *Gorjanci* na Dolenjskem in toponima *Dolanci* pri Štanjelu. Sicer so nekatere izvedenke zelo stare, n. pr. *Gorjansko* na Krasu, po 1086 *Goriano*, *Gorians* 1340 dorf *Choriansce*, 1494 *Goriansk*.¹⁵ Za pokrajinsko ime *Gorjanke*, furl. *Gorgons* in rečno ime *Gorjanka* (Tuma, Imenoslovje Julijskih Alp,²⁴) ni na razpolago historične dokumentacije. Pozornost pa zaslužijo današnja stanovniška imena tipa *Ljubljančan*, *Tržaćan*, *Kranjčan*, ki so danes zelo pogostna. Zdi se, da bi jih še najlažje razložili z obrnjenim sufikslnim konglutinatom *-bcb + -jan-*. Analogno po tipu *Slovénbcb*, *Gorenjec*, *Dolenjec* je nastalo najprej **L'ubl'anbcb*, kar je ohranjeno še v narodni pesmi v pluralu *Ljubljanci*, in šele k temu je nastal novi singular *Ljubljančan*. Stanovniško ime *Tržaćan* poleg adjektiva *tržaški* priča za starost tega procesa. *Tržaćan* se ni moglo glasoslovno razviti iz adjektiva, ampak je nastalo vzporedno ž njim iz primarne slovenske substitucije **Tbrzbst*, današnje Trst (Ramovš, *Kratka zgodovina*, 26).

Ta tip stanovniških imen, izvedenih iz krajevnih imen, ki po svojem poreklu niso redko stara imena na *-jane*, prevladuje danes na večini slovenskega ozemlja, n. pr. *Nemilčani* k *Nemilje*, *Dobrečani* k *Dobrije*, *Kublčani* h *Koblje*, *Korplčani* h *Korplje* itd. Mnogo bolj redka so stanovniška imena tipa *Poljanci* k *Poljane*, *Vrbljanci* k *Vrblje*, *Prepružanci* k *Prepuže*. Samo v obrobni narječjih se je ohranil tip stanovniškega imena *Ziljani* k *Zilje*, *Škrljani* k *Škrlje*, *Čepljani* k *Čeplje*, *Prašani* k *Praše*.

Zanimivo pa je, da se imenski tip *-bcb + jan-* nikoli ne pojavi kot krajevno ime (*Poljčane*, *Poljče* je izvedeno iz *poljica*).

Razmerje med stanovniškim imenom in formalno enakim krajevnim imenom je poleg pluralnih sklonov brez *-n-* gotovo lahko tudi vplivalo na krčenje *Gorje* : *Gorjane*. Kdaj se je ta proces vršil, ne vemo določno. Na Koroškem poteka deloma še sedaj in niso redki primeri, ko živita obe obliki druga poleg druge. Luka Pintar (*Ljubljanski Zvon* XXXIII, 1913, 30) navaja, da pozna Valvasor (*Ehre* VIII, 738) za današnje *Trpčane* samo *Terpze*, obratno pa zu *Hariane* za *Harije*, zu *Smeriane* za *Smerje*, zu *Tomianiane* za *Tominje*, in sodi, da je pri kolebanju teh oblik igral največjo vlogo genitiv na *-jan*. Neskrčena pa so ostala na vsem slovenskem ozemlju imena *Poljane*, ki jih je s Koroško vred osemnajst. Zdi se, da v slovenščini že od XII. stoletja dalje niti eno od teh imen ni občuteno kot stanovniško ime **Poljane* k *polje*, ampak samo plural k *poljana*. *Poljane* pri Ribnici je zapisano 1241 in *Polan*, *Poljane* pri Šmarjeti 1281 *Maior Polanum*, *Poljane* pri Mirni Peči 1335 *Poelan*, *Poljane* pri Bledu c. 1075-1090 *loco Polani*, 1085-97 *Polan*, *Poljane* pri Škofji Loki 1160 *Polan*, *Poljane* pri Cerknem 1377 in *villa de Pogliana* (M. Kos, STL) enako kot singularni tip *Poljana*, n. pr. *Poljana* pri Fojdi, 1275 *Pogliana* (M. Kos, STL). Niti eno ime *Polje* nima pluralnih oblik v deklinaciji in na to kažejo tudi historični zapisi, n. pr. *Polje* pri Stični, 1250 *Veldes*, *Mokro Polje*, 1228 *Nazzenwelt*, *Polje* pri Toplicah 1251 in *Campo*, *Polje* pri Šentviški gori 1229 *Polye* (M. Kos, STL). Zapisi kakor 1276 *Dobrapolach* za *Dobro polje* pri Trnovem in Koroško *Dropole*, nem. *Tröpolach*, 1288 *Dobro poelach* in *Drovlje*, nem. *Drobollach*, 1238-61 *Oberpuolach* (Kranzmayer, ONBK II, 57 in 227) bi edini kazali na **dobro(je)* po-

ljane. Pöllach na Salzburškem pri St. Gilgen je edino staro *Poljach¹ k Poljane (Much, MÖIG XL, 310).¹⁶

K problematiki sufiksa samega pa slovensko imensko gradivo ne prispeva k jasnosti. Znano je, da sta za cerkveno slovanščino izpričana dva različna sufiksa z enako pomensko funkcijo: -janin¹⁷ poleg -ĕnin¹⁸. Splošnoslovansko je s sufiksom -ĕnin¹⁹ izpričano samo plemensko ime Slověnin²⁰, čeprav najdemo v csl. tekstih Samarjanin²¹ poleg Samarĕnin²² itd. Čeprav pozna to dvojnost tudi litavščina, kjer je v rabi poleg Tylženas »Tilžan«, Trakėnai »prebivalci na Krčevini« tudi Tylžionis »Tilžan«, Kemionis »vaščan«. Zadnji tip na -ionis so starejši raziskovalci razlagali kot izposojenka iz slovanščine, vendar je Zubatý¹⁷ dokazal, da morajo biti zaradi posebnosti v deklinaciji te tvorbe avtohtone. Za slovanščino stanje ni jasno, ali je treba izhajati iz dveh različnih sufiksov *-jōn- in *ĕn-, ali pa samo iz *-ĕn-, ki je z glasoslovnim prehodom -ĕ- > -a- za palatali prešel v -(j)an- (glej Weingart, Rukovět' I, 147 d.). Kar je po slovanskem svetu imen te vrste, je povsod mogoče dokazati, da je moralo biti izhodišče -jane, kjer je -a- šele s kasnejšim dialektičnim razvojem prešel v -e-. Slovenščina je ohranila samo tip Slověn²³. Vprašanje pa je, če je slovensko Gorenec, Dolenec samo analogno tvorjeno po Slovenec, kakor je mislil Zubatý (LF XXIX, 225) in so šele ta imena vplivala na razvoj adjektivov dolenji, gorenji za csl. dolъnjъ, gorъnjъ. Že zgodaj so pri nas izpričana imena iz te osnove, n. pr. Dolenčiče na Koroškem, nem. Dolientschig; 1284 Dolenzich (Rammovš HGr II, 267; Kranzmayer, ONBK II, 52) ali Gorenčiče, Gorinčiče nem. Gorintschach, 1090 Gorinsig, Gorientsik (Kranzmayer, idem, 85). Za krajevna imena Dolenjci, Gorenjci ni na razpolago starejših historičnih zapisov. Imena Dolenje in Gorenje so deloma občutena kot adjektiva, v historičnih zapisih pa imamo vsaj deloma opravičiti s stanovniškimi imeni na -jane, n. pr. Dolenje pri Ajdovščini, 1340 Dolovnach, Dolenje južno od Ajdovščine, 1499 Doleynach, Dolenje pri Gorici c. 1370 Dolenach, Dolenje pri Krškem 1436 Dolenach (M. Kos, STL). Za Gorenje pri Kamniku je izpričan lokal v Goréjnah z novim stanovniškim imenom Goréjnčana. To bi kazalo na staro *dolĕnin²⁴, *gorĕnin²⁵ s sufiksacijo kakor pri Slověnin²⁶.

Imena na -jane se tvorijo malodane brez izjem samo iz apelativov, ki so po pomenu geografski pojmi. Kadar so takšna toponima tvorjena iz antroponimičnih osnov, moramo sponirati, da so se mogla razviti samo preko primarnega toponima, izvedenega največkrat s posesivnim -jъ- sufiksom iz antroponima. V podrobnostih je seveda še mnogo nejasnega. Imenski tip Vrhovlje, n. pr. Vrhovlje na Krasu, 1297 Vercoglau, Vrhovlje pri Lukavici, 1353 Werchowlach, Vrhole pri Konjicah, 1369 Verholaeach, 1440 Werchowlach (M. Kos, STL; Zahn, ONB, 494) gotovo ni izveden iz vrъchъ »vrh« s pomočjo nekega sufiksa -ov-, apmak je to samo znak, da je spadal apelativ k u-jevskim osnovam.

Sicer pa je podrobnosti toliko, kolikor je imen, in obravnavali jih bomo v posebnem delu.

(Se bo nadaljevalo)

¹ O. Franck, Studien zur serbokroatischen Ortsnamenkunde, 297 in J. Spal, Místní jména obyvateľská zakončená na -any, 15.

² E. Kranzmayer, Ortsnamenbuch von Kärnten I, 92 pravi, da so bila ta imena na Koroškem produktivna do XIII. stoletja.

³ Scheinig, Kres II, 430; Sašel, Plan. vestnik XII, 90 in Jezik in slovstvo III, 122.

⁴ Pred vojno je Slavistično društvo na posebnih tiskovinah zbiralo takšne podatke za bivšo Dravsko banovino. Te nedokončane, nepopolne in deloma celo diletantske, nezanesljive zapiske čuva SAZU.

⁵ Miklošič, Die slawischen Ortsnamen aus Appellativen I. 18.

⁶ Flajšhans, Naše řeč XVI, 15 Travníček, Naše řeč XVI, 117 in ČMF XIV, 208; Spal, o. c. 12.

⁷ Etimologijo glej Strekelj, ČZN III, 63 in Ramovš, HGr. II, 266.

⁸ Bezljaj, SVI I, 109 in BzN VIII; drugače Lessiak, Carinthia 1922, 107 in Kranzmayer, ONBK I, 36 in II, 165; Carinthia 1954, 192.

⁹ Franck, Studien 16, Spal, Místní jména 16

¹⁰ Bezljaj, Slavia XXVII, 36 in SR XI, 47.

¹¹ Miklošič, Vodnikov spomenik 1859, 182 d.

¹² M. Kos, Primorski urbarji II, 299.

¹³ Skok, Južnoslov. filolog VIII, 88 in Ramovš, Kratka zgodovina, 3.

¹⁴ M. Kos, STL in Primorski urbarji II, 214.

¹⁵ Glej k imenom Poljana, Poljane tudi L. Pintar, Ljubljanski Zvon 1908, 311 in Lessiak, Carinthia 1922, 3 in 83.

¹⁷ J. Zubaty, K slovanským kmenům na -jan-, -ěn-, Listy filologické XXIX, 1902, str. 220—230.

Franc Zadavec

IZIDOR CANKAR V SVOJI PROZI

Pod tem naslovom še zdaleč ne mislim popisati vseh tistih del Izidorja Cankarja, ki spadajo v književnost in so po svoji naravi ali umetniška proza ali literarna kritika. Zapisujem le nekaj vtisov, ki so nastali ob pozornejšem branju njegovega romana »S poti« v Kondorjevi zbirki, novele »Obračun« (DS 1914) in recenzije Masljevega romana »Gospodin Franjo« (DS 1914). Zdi se mi namreč, da se ti trije spisi med seboj pojasnjujejo in dopolnjujejo, naj gre za Cankarjevo percepcijo zavesti modernega človeka na pragu prve svetovne vojne, ali za njegovo estetiko, ali pa za pojmovanje nacionalnega vprašanja, za politiko. Romana in novele torej ne mislim vsestransko razčlenjevati, zlasti ne njihovih stilno-oblikovnih značilnosti, razširiti pa kaže poglede na problematiko Cankarjeve proze, kakor jo je deloma nakazal Bojan Štih v spremni besedi k romanu »S poti«. Ta problematika je namreč dokaj obsežna.

V kritiki Masljevega romana beremo n. pr. tole Cankarjevo ugotovitev: »Za roman ni v sedanji agoniji našega naroda in naše književnosti ugodnih razmer niti volje pri pisateljih.« V tej ugotovitvi vzbuja posebno pozornost dejstvo, da je vse tisto, kar se je dogajalo s slovenskim narodom in z njegovo književnostjo v razmerah in v času pred prvo svetovno vojno, označil s pojmom agonija. Dalje. V romanu je opisal Tizianovo Assunto. Zdi se, da tega opisa ni vključil v roman samo zato, da bi pokazal svojo odlično analitično sposobnost za umetniška dela. Sprašujemo se namreč, zakaj si je izbral ravno to sliko, zlasti pa, zakaj s tolikim zanosom riše njeno vzponsko črto iz materialne teže v duhovnost. V tem vsekakor nista izraženi samo umetnostnozgodovinska šolanost in analitična sposobnost, še manj samo faktografsko znanstveni opis slike. Morda je smelo, vendar suponiram, da si je izbral prav to sliko tudi s stališča razvojnih silnic sodobne umetnosti. Fran Steele piše o velikem odmevu romana med mladino; ta je bila 1913 »navdušena nad nenavadno obliko in še bolj nad vsebino...«. (Steele, Izidor Cankar, Uvod, 244.) Mislim, da je tudi ponatis romana 1919 sovpadel z zelo ugodno duhovno atmosfero, in vsaj nekatere važne idejne prvine v njem so utegnile močno ustrezati času. Ti in mnogi drugi momenti v Cankarjevi prozi in ob njej vabijo, da jo analiziramo kompleksno,

da ustroj nazorov v njej opazujemo tudi z vidika umetnostnih stremljenj in nacionalno politične situacije Slovencev na začetku drugega desetletja.

Kakšen je duševni ustroj človeka, na katerega je Cankar pozoren kot na sodoben tip inteligenta in ki ga preizkuša v nekaterih važnejših vprašanjih: v erotiki, v umetnosti in nacionalni miselnosti?

Roman in novela kažeta, da Izidorja Cankarja ne zanima človek, ki je zajet v »podeželski mir in ideal takega miru«, marveč notranje razklani sodobnik, človek brez trdnih tal. Protagonist Fritz v romanu »S poti« ljubi čustveno razdrapanost in ne mara klasične skladnosti, ravnotežja v sebi. Ne življenjska in spoznavna jasnost in zanesljiva vednost, ampak »vseslutnost« je duhovno stanje, v katerem se najbolje počuti. Navajen je »podrobno nadzirati vsako svojo misel in vsako čustvo«. Ta nadzor pa ga usmerja negativno v permanenten dvom nad lastnimi mislimi in čustvi in dvom v človeka sploh. Zdaj obupuje, zdaj je samozavesten, niha med polarnima čustvoma veseljem in žalostjo, priznava in zanikuje, ljubi in beži pred ljubeznijo, skratka: tako v stvareh duha kakor v območju emocij se zapleta v stalna protislovja. Idejno in čustveno je resignativen človek, zato tudi prazen; lahko še sprejema, ne daje pa ničesar, v njem vse odmeva, on sam pa ne »odmeva« in stoji navzven, v okolico, med ljudi samo kot negativnost, kot odtujenec. Preostaja mu nihilistična opredelitev do človeka. Taka opredelitev pa je po njegovem mnenju utemeljena: človek na splošno ni vreden ljubezni zato, ker se je npravno razkrojil. Končno: Fritz je ponosen nase in hoče, da mu je svet pokoren, toda svet se ne zmeni zanj. Ta, notranje breztalen človek v svoji revolti ne kaže ljudem okrog sebe visokega življenjskega smisla, ne seje vedrine in optimizma, skratka, ni vzgon za sočloveka, marveč seva v okolico skepso in cinizem. V taki brezupni situaciji preklinja svojo racionalistično skepso, možgane, to »gnojišče kužno misli, leglo blaznosti, studenec strupa...«. Osnovni in edini vzrok za tak nevaren duševni ustroj pa je po Cankarju — pomanjkanja »srca«.

Tak ustroj Cankar deloma ponovi, dopolni in hkrati postavi kot tip tedanjega mladega rodu v noveli »Obracun«, v protagonistu Melivi. Tudi ta je notranje razbit, kaotičen. Živi protislovno; ljubi, a je v ljubezni sovražen, v prijateljstvu zahrbtn in laže, ko govori resnico. Najbolj izrazita njegova lastnost pa je individualizem. Svoj »jaz« proglašja namreč za »največjo dobrino«. V tem samoljubju ne more pristati na to, da bi se deklé, ki jo ljubi, »razkoračilo v njegovi duši«. Tudi Meliva je podvržen vseslutnosti in skepsi in »sam ne ve, ne kod ne kam«. Kakor mu ugaja ibsenovska samozavest nasproti ženski, tako mu ugaja nekaj časa samozavestna osamljenost. Rad se poigrava z mistiko, da je neizgovorjena beseda za človeštvo plodovitejša kakor javne govornice kričačev, ki z lažnimi programi zavajajo ljudi. Ko pa se sam vrže na pot zavajanja, se kmalu tega pokesa.

Poleg osebne slabotnosti nahaja Cankar vzrok za tako brezsmerno duševnost še v problematičnih ideoloških tokovih sodobnosti. Melivo namreč proglasi za »priskutno mešanico ibsenizma in tolstojanstva«. Poleg takih ideologij pa obremenjuje Melivo in njegov rod še neka voditeljska ambicija. Na nekem mestu v noveli pa je Cankar pokazal, da ljudstvo teh ambicij ne upošteva. Tako ostaja Meliva labilen, sam sebi nejasen »jaz«, se predaja resignativnim geslom »kar je, je«, »bo že kako« in podobnim. Cankar naglašuje, da ta rod ne išče vzroka za lastno razbitost tam, kjer bi ga moral iskati: v sebi. Išče pa ga v javnih razmerah, te so krive, da ljudje ne morejo razžareti in

razviti svoje osebnosti. Zato se eden pripravlja notranje na upor, vendar se ne bo nikoli uprl in se bo zadovoljil s cinizmom, drugi, Meliva, pa resignira in se končno odpravi tja, kamor bi moral po Cankarju ta rod najprej iti: v očiščevanje samega sebe, v katarzo, iskat svoje »srce«.

V anatomiji sodobnega človeka prihaja Cankar torej v obeh tekstih do istega sklepa: moderni človek se giblje v smeri teorij, miselnih sistemov, racionalistične skepse, zmanjkuje pa mu etične sile, plemenitih čustev. Teza o intelektualni in čustveni skladnosti je potemtakem pomemben etični vzgon njegovega romana in novele. Proti moderni razrvanosti postavlja torej načelo skladnosti.

Notranji človekov red ali nered, skladnost ali kaotičnost pa je po Cankarju izključno stvar posameznika, osebna zadeva, ki ni odvisna od objektivnih pogojev. V noveli namreč posebej opozarja na osebno slabotnost in zgrešene ideološke vplive, ki mešajo mladi rod. Tako smemo sklepati, da se je s svojo tezo o samovskladitvi človeka, ki lahko edina razreši njegovo krizo, ustavil na pol poti do dejanske rešitve. Agonije svojih likov ni utemeljil tudi z družbenimi razmerami. Cankarjeva motivacija modernega, čustveno »razdrapanega« človeka je tedaj enostranska, premalo dialektična. Kakor nikomur ne pade na misel, da bi ne priznaval pomena človekovi samovzgoji, urejanju samega sebe, tako je treba proti Cankarju postaviti misel, da bolezen, in on imenuje to nesrečno individualistično zapredenost človeka »jesenska bolezen«, ne more sama sebe ozdraviti in da je treba za preobrazbo življenjske zavesti, za regeneracijo posameznika in generacije spremeniti in »vskladiti« ekonomske, materialne razmere.

Skladnosti pa Izidor Cankar ni postavljala samo kot življenjsko maksimo, marveč je skladno kompozicijo izbral tudi za izhodišče mislim, s katerimi odkriva zlasti v romanu svoje poglede na umetnost in književnost. Ko razpravlja s protagonistom o kompoziciji v umetnosti, se jasno razkrije, da je Cankar zrasel iz klasične estetike. Zavzema se namreč za jasno kompozicijo v umetnini, kakršno kaže n. pr. Assunta ali pa klasična drama. Ko pa na nekem mestu spregovori o stilu, proglasi za najbolj kvalitetno lastnost dobrega stilista klasični »zakon skladja«. Taki klasičnosti se protagonist upira in postavlja nasproti njej moderno načelo kaotičnosti in svobodnosti v umetnini. Nered v umetnini mu je ljubši kakor red. Še več! »Skrajno urejenost« v umetnosti šteje za največjo laž, za potvorbo življenja. Zakaj življenje ni jasna kompozicija, marveč kaotični nered, in umetnost, ki estetsko preoblikuje življenjske prvine, ne more in ne sme biti drugačna kot kaotična. Umetniško ustvarjanje ni klasična zbranstvo, marveč kaotično viharništvo. Očitno je, da sta v romanu trčila klasični in modernistični umetnostni in življenjski nazor. Pravim tudi življenjski, kajti če presodimo ta stališča z vidika psihičnih sil, ki se udeležujejo v umetniškem ustvarjanju, tedaj imamo pred seboj spor dveh dokaj različno strukturiranih osebnosti. Na eni strani zavest, ki teži bolj k razumski preglednosti in jasnosti, k plastični kompoziciji, skratka, bolj skladen človek; na drugi neskladen človek, deloma razbit zaradi racionalistične hipertrofije, človek, ki se bolj zavzema za nered, kaos v umetnosti, tedaj za pojave, ki jih je Cankar v tem času že lahko opazoval ne samo v slikarstvu, marveč tudi v književnosti. Cankar seveda ni nepremakljivo vztrajal pri klasičnem načelu, saj je znano, kako je kot urednik Doma in sveta odprl prav na široko vrata ravno umetnosti brez klasičnega skladja — ekspresionizmu.

Agonijo v tedanji umetnosti oziroma bolj v nazorih o umetnosti so povzročali razni futuristični in drugi manifesti, ki so bolj ali manj negirali umetnost, še posebej klasično. Bili so pač izraz agonije nekega dela evropske inteligence v letih okoli prve svetovne vojne oziroma v intenzivnem imperialističnem razmahu v prvem in drugem desetletju. V Fritzu se uvodoma oglašata tudi izobraženec, ki je poznal futuristične razglase in se deloma zanje celo ogrel. Hoče namreč, naj bi se odpravile knjižnice, muzeji, gledališča, vsa pretekla umetnost. Kakor futuristi, hoče tudi on zмести »masi« vse pojme, da bi potem možgani povsem novo, drugače mislili. V Fritzu pa se iz teh nazorov izrodi še bolj negativna misel. Na nekem mestu namreč taji smisel umetnosti sploh. Njeno upravičenost izpodbija s prepričanjem, da umetnost človeka ruši, ga npravno razdira in dehumanizira. Zatrjuje, da človekova npravnost pada recipročno s kvantitativno rastjo umetnosti: čim več umetnosti ustvari človek, tem manj npravne moči ostane v njem. Te svoje teze pač ne more bistveno omiliti s tem, da opozarja tudi na čas, v katerem si stojita umetniška produkcija in npravnost v nasprotju. Fritz svoje duhovite domislice — umetnost se razvija »v pokvarjenem času kakor v posebno ugodnem elementu« — namreč ne pojmuje v pozitivnem smislu, bujen razvoj mu ne pomeni, da vzporedno s pokvarjenostjo raste umetniška negacija, kritika te pokvarjenosti, marveč hoče s tem opozoriti ravno na nesmisel in škodljivost umetnosti.

Ta problem je tem bolj zapleten, ker je Fritz sam pesnik in ima svojo pesniško zbirko v tiskarni, Cankar pa mu zdaj jemlje, zdaj zopet vrača estetsko senzibilnost. Fritz je seveda moderni pesnik, ki ne piše »blažilnih« pesmi, ne navdušenih domorodnic, ne prepeva o Balkanu in pesem mu ni »riman« shod beraških misli, ki se klatijo po vsej deželi, ampak »vizionarno osvajanje Neosvojljivega«, skratka, njegova pesem je pesem slutenj razklane osebnosti.

S tem je približno očitran profil umetnostno-nazorske vsebine, kakor jo izpoveduje »modernist« Fritz, navedene so meje, v katerih je Cankar navedel sodobno umetnostno agonijo. Deloma se razodeva v romanu torej Cankarjeva kritika evropskega umetnostnega dogajanja in tiste psihološke tipike, ki tako dogajanje povzroča in ljubi. Umetniška moč tega romana je prav v tem, da je Cankar znal združiti psihični tip človeka in posledice tega tipa na področju umetnosti, da je torej nazor živo vskladil z nosilcem nazora.

Že večkrat so doslej naglasili, da je Fritz deloma Cankarjev dvojnik. Tudi Melivo v »Obračunu« spremlja dvojnik Brest, ki pravzaprav popravlja skrajnosti prvega. Da v Fritzu morebiti zares kdaj pa kdaj misli Cankar tudi v svojem imenu, neposredno dokazuje zlasti Fritzova izjava o mladini, ki so jo nekateri imeli za kriterij slovstva. Ne šele v komentarju h Gregorčičevim pis-mom Gruntarju (DS 1916; Stele, op. c., 247) je Izidor Cankar zavrnil, da bi bila mladina kriterij za kvaliteto in pomen književnega dela, marveč je to storil na Fritzova usta že v romanu, pišoč: »Sploh pa mislim, da mladina še vedno ni edino merilo slovstva...« S to kratko izjavo je Cankar začel razbijati tisti utilitaristični slovstveni vidik, s katerim so od Ravnikarja do Mahniča in njegovega učenca Aleša Ušeničnika ovirali svobodni in naravni razvoj slovenske književnosti in ji škodovali zlasti na katoliški strani.

Opis Tizianove Assunte je drobna mojstrovina v Cankarjevem romanu. Avtor razloži najprej zgodovinsko mesto te slike v beneški umetnosti, tisti revolucionarni trenutek, ko se je ta umetnost iztrgala iz stisnjenega, tesnega pri-zorišča in se razširila »v svobodno, skoro brezprostorno prikazen«, ko se je, z

drugimi besedami, rešila malenkostnih prizorov in je slikarska fantazija zmaga nad preprosto snovnostjo.

Že ta moment v beneškem slikarstvu kaže, da govori Cankar deloma tudi »nezgodovinsko« in išče v sliki tudi sodoben mik, se pravi, da jo opazuje iz umetnostno razvojne faze in težnje svojega časa. Tudi v prvem in drugem desetletju se je vršila revolucija v umetnosti, prelom od naturalizma in impresionizma k abstraktni umetnosti, deloma pa tudi k ekspresionizmu. Če je abstraktna umetnost vedno bolj izgubljala človeka kot slikarski predmet in problem, pa je ekspresionizem postavil v središče svojega slikarskega mišljenja človeka, vendar tako, da ga je zanimal samo še kot duhovni, poduhovljeni človek. Izidor Cankar pa s poudarkom govori ravno o tej, duhovni atmosferi Assunte. Fritz sicer ugovarja, da bi človeka drugega desetletja Tizianova rešitev problema od materialnosti v duhovnost še zanimala. Bodi tako ali drugače, vsebina pojmov, s katerimi Cankar opisuje slikarsko bistvo Assunte, pač na široko odpira vrata v »duhovno« umetnost slovenskega ekspresionizma. Ta vsebina, sestojeca iz peterih kontrastov, je eno samo stopnjevanje od materialnega k duhovnemu: telesnost... breztelesnost, telesnost — nemir... večno mirno bitje, mir duha, dogajanje... statični »je«, masa — množica... vizija večnosti, senca... luč neizmernosti, luč večnosti.

Opis Assunte je torej tudi formulacija novih razvojnih silnic v sodobni umetnosti, eden od uvodnih momentov v slovenski ekspresionizem v slikarstvu, mogoče tudi v književnosti. Slovenski religiozni ekspresionizem v književnosti se pač razlikuje od tistega nemškega pa tudi slovenskega ekspresionizma, ki je bil aktivističen in je programatično zahteval akcijo za človeško srečo in družbeno pravičnost, poln socialnega, humanističnega patosa. Njegova vizionarnost ni revolucionarna, marveč živi od vizije večnosti, stoji na »pragu večnosti« in se zavestno trga iz dogajanja, iz realnih, materialnih življenjskih zvez. Njegovo etično geslo je: vse poduhoviti, tudi človeka in predvsem človeka. Zato je n. pr. iz njegove lirike izginila čutna ljubezen, ostala pa duhovna, ljubezen »bratov« in »sestra«. Da je Cankarjev opis Tizianove slike dobro razumeti v opisanem smislu, v tem nas potrjuje tudi Steletov podatek (op. c., 247), da je Dvořákov krog, v katerem je Cankar študiral, »zagovarjal težnje sodobne k ekspresionizmu nagibajoče se umetnosti«.

Del tedanje estetike Izidorja Cankarja je razviden tudi iz odlomka v romanu, kjer definira stil in življenjski nazor nekaterih svojih književnih sodobnikov: Ivana Cankarja, Otona Župančiča, Frana Finžgarja, Ksaverja Meška in Petra Bohinjca. Njegove poglede na življenje in ustvarjalne metode, stile točno karakterizira ob istem motivu, ob erotičnem prizoru na Julijinem balkonu. Peter Bohinjec hoče arhivske dokumentacije o tem, kako se je Romeo spustil z balkona in kako je prišel gor. Svojo zahtevo po dokumentu ponavlja s tolikšnim poudarkom, da je Cankarjeva ironija njegove pisateljske zavesti očitna. Cankarju konec koncev niti ne gre za Bohinjca, marveč za to, da postavi načelo svobodne ustvarjalne fantazije proti neustvarjalni, zakrneli vezanosti na zgodovinsko točen podatek. Cankar izganja iz umetniškega sveta pozitivistični vidik, načelo naturalistično dokumentacijske pisarije. Jasno je sicer, da vsaka velika umetnost stremi po verjetnosti in podobnosti upodobljenega s tistim, kar upodablja in po čemer upodablja. Toda njeno bistvo se ne omejuje na to, marveč je mnogo globlje: odkriva dostikrat zakriti smisel pojavov, tega presoja in pojasnjuje. Pozitivizem pa je pravo nasprotje umetniško ustvarjalnega načela, je neustvarjalen i v književnosti i v drugih umetnostih.

Ko presoja stile posameznikov, pa Izidor Cankar ni samo estetik, marveč tudi del modernega literarnega zgodovinarja. Če namreč združimo njegove karakteristike omenjenih književnikov s tistim mestom v romanu, kjer govori o tem, da bi nam šele proučevanje stila kot nosilca estetskih vsebin odkrilo ves značaj umetnosti, potem je jasno, da ga moramo šteti k prvim med Slovenci, ki so posredno opozarjali na zgrešenost tistih vidikov v literarnozgodovinski in vsakršni vedi o umetnosti, po katerih je treba zbrati »vse« podatke, tedaj tudi arhivski dokument o motivu, »kako je (Romeo) prišel na cesto in kako je prišel gor«, če hočemo razložiti in razumeti neko umetnino.

V območje tega problema spada v romanu še vrsta pripomb o umetnosti. Cankar n. pr. kritizira metodo umetnostno-zgodovinskih potopisov, v katerih »umetnost obstoji iz anekdot, ki vse razlože (Taine je najbolj priljubljen učitelj!)...« Kakor Ivan Cankar, tako odklanja tudi on vsakršno pretiravanje z biografijami v literarni zgodovini. Odklanja ga s primerno stopnjo ironije, češ: »Samogovorov še danes ne razumemo, pač pa vemo, da Župančič nima državnih izkušenj, da je očeta zaklal, spekel in snedel ter da je sploh velik poet; tudi glede Finžgarja smo na jasnem, da je naš najboljši romanopisec, ko bi le nosil kolar iz celuloida — in čemu imamo pravzaprav lastno časopisje, če se ne meni za njegovo klet, kjer ima že sedem let tri žene zazidane!« Na metode, ki zavajajo vstran od raziskovanja umetniških del, meri tudi tale pripomba: »Jaz vas vprašam, kaj je pravzaprav umetnost, in vi mi odgovarjate: Skopas je imel očeta, bilo mu je morda Aristandros ime. In če vas prosim: Jaz sem že ves zmeden, nič ne vem, kaj je lepo in kaj ni, mi pravite, da se pečate z vezavo knjig v šestnajstem stoletju.«

Razrvani ibsenist in tolstojanec Meliva je hkrati tudi predstavnik tiste generacije, ki se odlikuje po posebnem odnosu do sodobne književnosti. Ljubi namreč »čudne prikazni«, ki si jih je v knjigah izmislila novejša doba, »tako netelesne, živčno pokvarjene, ljudi majhnih dejanj, pogreznjene v notranjo temo, brezbožno verne, ljudi velikega spoznanja in hudih strasti«. Cankar očitno misli na dekadenco književnost, morda tudi na naturalizem in tudi na simbolizem. V kritiki romana »Gospodin Franjo« pa na podoben način opiše lastnosti sodobne slovenske proze. Potem ko ugotovi, da je roman na Slovenskem že kar prava senzacija, nadaljuje: »Tako senzacijo je pobudil Podlimbarski, ki je izdal nenadoma v miru in široko pisano delo, ki je v živem nasprotju z mnogimi novelami, novelicami in črticami, raztrganimi in mnogokrat nepremišljenimi vzdihom od sveta ločenih, vase zaklenjenih duš.« In če upoštevamo še kritikov pomislek, da najbolj zadušljivo pisanje nastaja tedaj, »če se poet pomudi v svojih lastnih 'krogih', kar že več časa sem rad stori«, potem nastane vprašanje, na koga Cankar pravzaprav misli. Zdi se, da je utegnil meriti tudi na Ivana Cankarja. Kot estetik, ki je hotel klasične pretehtanosti i umetnosti i človeka, se je v tej kritiki izkazal za pristaša »objektivne« proze, zavrnil pa je subjektivizem, črtičarstvo »vase zaklenjenih duš«. Vsekakor sta mu bila dekadenco in simbolizem tuja nazorsko-stilna ustroja. Toda, mar nista njegova lika Fritz in Meliva prav tako »čudni« in nezdravi literarni »prikazni« tega časa!

Kakor je poleg Fritzove duhovne zapletenosti popisal zlasti še njegov odnos do umetnosti, tako je Melivo preiskal še v odnosu do tako imenovanega »problema malega naroda.« Z onim si je omogočil razviti svoje estetske vidike, s tem pa je odkril svojo politično misel na področju nacionalnega vprašanja. Ko Meliva razmišlja o tem, kaj je »problem malega naroda«, dožene, da je to v bistvu le samoljubje »jaza« na drugi ravni, v kolektivni obliki. In kakor

se posameznik razkraja v svojem samoljubnem »jazu«, tako se javlja ta razkroj v človeštvu v narodni obliki, v obliki postavljanja narodnega vprašanja. Meliva sicer pozna kranjsko ljubezen do fanatične laži, brezznačajnost, klavrno veselje in pripravljenost za duševno suženjstvo in nad tem zmajuje. Toda tudi njemu je pojem naroda zelo meglen. Vdaja se poleg zgornjega prepričanja o narodu še ideji, da je vsak narod nravni in naravni organizem in ima neki nravni smoter v človeštvu. Toda ta ideja, ki jo preizkuša kot programsko predmnožico, je ravno tako samo izraz njegove zmede o narodnem vprašanju. Cankar sam imenuje njegovo zamisel o narodu »jesenska bolezen«. Toda bolj kakor opis te bolezni in agonije nas zanima, kako jo in s čim jo Cankar poskuša nadomestiti. Pri tem pa se pokaže, da je bila njegova misel o nacionalnem vprašanju ravno tako meglena in celo hudo nesimpatična. Mimo podob, s katerimi želi pokazati, kako ljudstva narodnostno vprašanje sploh ne zanima in kako je to vprašanje samo predmet znanstvenikov, ki pa o njem prav tako nič ne vedo, vzdigne proti Melivi njegovega dvojnika Bresta. Ta zreducira »problem malega naroda« na zrelost, nravno silo, poštenje posameznika, torej na izrazito individualno vprašanje. »Koga se jaz bojim, gospoda moja, koga se bojim, če delam, kar vem, da moram? Kaj nam potem mar problem malega naroda? Nihče me ne more pogubiti, če prihaja moč iz mene samega... Ne, kako predavam, temveč ali sem pravičen, to je problem malega naroda. Vse drugo je nič, prazne marnje, srce nam moti z goljufijami, ležami.« Po vsem tem lahko torej sklepamo, da je bil za Cankarja narodnostni problem v bistvu etični problem posameznika. Tako stališče pa ni bilo zgrešeno samo z objektivnega stališča, marveč je bilo nevarno tudi s stališča zgodovinskega položaja slovenskega naroda tik pred prvo svetovno vojno. Zdi se namreč, da Cankar ne ironizira samo takih in takih nosilcev problema malega naroda, marveč tudi ta problem sam, z drugimi besedami: na začetku svetovne vojne Cankar še vedno ni resno jemal slovenskega narodnega vprašanja in je bil zaradi svojega katoliškega univerzalizma avstrijsko državno lojalen. Kako daleč je zavedla Cankarja ta univerzalnost, odkriva duh recenzije o Masljevem romanu, ki jo je istočasno kot novelo objavil v »Domu in svetu«.

V recenziji je Maselj dobil eno samo priznanje: da je bilo njegovo literarno dejanje pogumno, ker je šel »na jug in našel velike objektivne probleme« v času, ko se je ostala slovenska književnost dušila v tesnobi domačih razmer in pripovedovala o raztrganih vzdihih »vase zaklenjenih duš«. V prvem delu kritike obsoja Cankar roman s političnega stališča. Ugotavlja namreč, da se Maselj v pojmovanju narodnosti ni vzdignil nad dnevniška gesla, torej nad propagando. Svoje kritične akcente plastično razporeja po črno-beli metodi: avstrijski uradniki da so v romanu ničvredni, vasa bosenska uprava je zanič, le Srbi so pravičniki in idealisti. To opozorilo stopnjuje v tendenčno ugotovitev: »pri nas se sme marsikaj natisniti«. Maslja kratko malo denuncira pred državno politično cenzuro, ki tokrat pač ni bila strožja, kakor meni Cankar, kot Matičina estetska cenzura, ki je omogočila natis tega romana. Tukaj ni mesto za preverjanje pravilnosti in upravičenosti Cankarjeve negativne estetske sodbe o Masljevem romanu. Ugotoviti pa moramo, da je krivično ocenil idejno-politično strukturo romana, njegovo socialno vrednost, etični pomen Masljevega upora proti nemškemu izkoriščevalskemu kulturtregerstvu v Bosni. Tako se je Cankar znašel s svojo antinacionalno ideologijo v času, ko so nenemški narodi v Avstro-ogrski monarhiji krenili na pot k svoji dokončni osvoboditvi v položaju, ko bi tudi zase lahko uporabil svoj očitek Kranjcem, da jim ugaja usuž-

njenost, zakaj tudi sam je nekako zagovarjal tisto slovensko nacionalno-politično agonijo, o kateri je pisal v noveli »Obračun«.

Kakor je bil Izidor Cankar zlasti v svojih estetskih pogledih moderen in je znal umetniško individualizirati duhovno stanje določenih plasti inteligence pred prvo svetovno vojno, tako ni bil konservativen in nestvaren samo v nacionalnem vprašanju, marveč je bil odločno konservativen tudi po svojem odporu do materializma. Ko se njegove osebe v romanu pogovarjajo o eksperimentalni psihologiji, zadenejo tudi na materialistični nazor. »Danes izumirajo zadnji dosledni materialisti...«, ker je po tem, kar nam Sir Grider pripoveduje, materializem blaznost (Moje indijsko potovanje), pripoveduje ena od oseb, druga pa ji odgovarja: »Blaznost ni... Zmota je bila, kakor mnogo drugih, in je bila tudi koristna, kakor vsaka. Rekel bi, da dobi resnica potem več reliefa.« Pisatelj, ki ta pogovor »posluša«, ostane na videz neprizadet, samo beležnik, ki ne želi ničesar komentirati. Tako odpravlja materializem s sveta na lep in miren način: kaj hočemo, zmota je bila! Cankar je do materializma torej prizanesljivo, odpuščajoče ironičen. S tako prekanjeno metodo se je pri nas zavračal materializem še dolgo po Izidorju Cankarju in se zavrača še danes. Vendar se aristokratizem Izidorja Cankarja mnogim ni posrečil in so ta protimaterialistični posel opravljali in ga deloma še opravljajo ali na kodrovsko vulgaren način, ali pa zastirajo svoje tope osti, naperjene zoper filozofski materializem in marksistično etiko, z meglenimi besednimi zavesami.

»Odpuščajoča« sodba o materializmu je samo ena od prvin v romanu, zaradi katerih je le-ta 1919, ob izidu v knjigi, našel ugodno duhovno ozračje. V dvajsetih letih se je namreč pri nas popisalo mnogo papirja zato, da se odvrne iz slovenskega kulturnega prostora materialistična filozofija. Hkrati z materializmom pa so začeli na veliko zametavati tudi razum, racionalno usmerjenost človeka in v zvezi s tem tudi vsa humanistična, na razumu sloneča stoletja po srednjem veku in njih kulturo. Roman »S poti« je vsekakor podprl slovenski val evropskega antiracionalizma, čeprav Cankar seveda ni več mogel deliti te antiracionalistične romantične enostranosti. Roman je podprl tudi tisto stremljenje mladih pesnikov in ideologov, s katerim so hoteli izvesti revolucijo v človeku, da bi se potem družbeni odnosi spremenili avtomatično. Bila je to teorija nekaterih slovenskih ekspresionistov, zlasti pa poznejšega personalizma, deloma tudi mladih krščanskih socialistov. Roman je podprl torej tudi iskanje skladnosti v človeku, ki ga je programsko in pesniško hotel doseči zlasti religiozni ekspresionizem, vendar mu je to uspelo samo deloma v pesmi, večinoma pa se je ravno tako znašel v disharmoniji kakor ostali ekspresionizem. Zanimivo je, da se Cankarjevo odvrčanje od ekonomskih, objektivnih življenjskih pogojev in družbenih sil, ki v veliki meri pogojujejo človekovo stisko, ponovi tudi v enem delu ekspresionizma in da se ponavlja še v naš čas (zaključna misel Trstenjakove knjige »Človek v stiski«, 157), čeprav še ni bilo nikoli tako jasno kakor ravno dandanes, da problem osebne stiske ali harmonije še zdaleč ni samo osebni problem.

Zanimal nas je predvsem idejni ustroj romana in novele, v njih izražena duševnost in Cankarjevi odgovori nanjo. Zato nismo načenjali vprašanja stila teh tekstov. Tako je ostalo odprto vprašanje, ali se je avtor ravnal stilno po načelu klasične kompozicije in ali je uveljavil praktično druge vidike, o katerih govori kot o odlikah estetsko polnovrednega pisanja. O samem oblikovanju in stilnem mestu tega romana v slovenskem romanopisju je več sprego-

voril Bojan Štih. Že na prvi pogled pa se razodene, da Cankar nadvse ljubi »moč besede« in da zna to moč tudi s pridom uporabljati tako v logičnem kot v estetskem pomenu. Njegov slog sestoji iz jasnih podob in prečiščenih misli, skozenj govori nazoren in oster mislec in oblikovalec. Razvidnost tudi najbolj abstraktnih pojmov, to je ena od oblikovnih teženj Izidorja Cankarja. (»Zopet enkrat mislim, da blaznim, kadar izkušam vdreti v mračni dom svoje duše, jo prijeti in vreči na svetlo, da si jo ogledam pri soncu«). Vse, kar se važnejšega dogaja v romanu, poteče večinoma v dialogu, po jasnem redu platonske dialektike. V tekstu pa se poredkoma najdejo tudi taki stilizmi, ki se jih ne bi branil zapisati noben ekspresionist: »Palače so stale še vedno neme v ekstatični okamenelosti, zaprte, slepih oken.« »... vse je kakor srečna trudnost...« »Vse je kakor srečna trudnost polnega življenja.« Seveda, taki primeri so v romanu sporadični in niti malo ne rušijo njegove stilne enotnosti.

Ocene, poročila, zapiski

JOSIP PAVLICA:

FRAZEOLOŠKI SLOVAR V PETIH JEZIKIH

Niti sedem let ni minilo, kar je B. Borko v imenu slovenskih piscev izrekel svoj ceterum censeo (Knjiga 1953, 400), pa je izšel pri DZS slovensko-hrvatsko-latinsko-nemško-francosko-angleški frazeološki slovar; v njem je zbranih blizu 4000 fraz za vsak jezik, in te so razporejene pod približno 1000 slovenskimi gesli. Stvar je vsekakor vredna pozornosti: knjiga s skoraj 700 stranmi srednjega formata je za slovensko leksikografijo že sama po sebi omembe vreden dogodek. Ker pa se ukvarja s frazami (rekli), s pregovori in jezikovnimi klišeji (stalnimi besednimi zvezami) — vse to je bilo doslej v naši leksiki premalo obdelano —, ker razlaga domače reklo s frazami v celi vrsti jezikov (s te strani je knjiga posebnost celo za evropski knjižni trg), ker je moral avtor slovar sestavljati v neugodnih razmerah in ker mu je določil nenavadno dosti nalog (biti v korist vsem jugoslovanskim dijakom, uradnikom, prevajalcem, študentom, znanstvenikom itd.), zasluži ne samo naše občudovanje, marveč tudi oceno.

Tradicija poliglotskih slovarjev je pri Slovencih enako živa kakor pri drugih narodih (zastavil jo je že Megiser 1592), vendar se je v zadnjem času povsod omejila na tako ozka področja, da je z zbirko mogoče zajeti celoto (bibliotekarstvo, gostinstvo). Zadnji Slovenec, ki se je pred prof. Pavlico resno in uspešno ukvarjal s takim delom, je bil Jožef Vuk. Leta 1864 je izdal v Trstu *Onomastico tecnico-poliglotta... in sette lingue e nel dialetto friulano*, leto kasneje pa je Janežič že napovedal njegovo *Polyglott-Parëmiophraseologie*, »bogato zbirko prislovic in rekov v nemškem, laškem, slovenskem, francoskem, angleškem, latinskem in grškem jeziku« s poskusnim zgledom št. 225, ki je razlagal misel o varljivosti videza (SG 1865, 222).

Prof. Pavlica je dobro čutil nenavadnost in nevarnost svoje zamisli; vedel je, da zaradi omejenega prostora v slovarju »še zdaleč ni zajeto vse, kar na tem področju premore moderen razvit jezik«, vendar je bil prepričan, da bo »frazologija s pridom služila tako za praktično rabo kot tudi za teoretično proučevanje jezika in da bo vsaj delno zamašila občutno vrzel v naši leksikografski literaturi na tem področju«.

Avtor je v uvodu pohvalno omenil naše povojne slovarje, vadnice in korespondenčne priročnike, a jih je v isti sapi grajal, češ da »ne posvečajo dovolj prostora frazeologiji«, in poudaril, da je v njegovem slovarju »na stotine uporabnih fraz, zlasti pregovorov in stalnih rekel, ki bi jih v naših tujejezičnih slovarjih zaman iskali«.

Glede namena in vrednosti dela pa je zapisal tole: »Primerjalna frazeologija pa ima svoj pomen, kajti tu ne gre za primerjanje posameznih besed, temveč za njih

skupine, povezane v zaključne izrazne enote — stavke, v katerih izražamo naše misli. ...Komparativna frazeologija nudi mnogo zanimivega študija ne samo za jezikoslovca, marveč tudi za kulturnega zgodovinarja in etnografa, saj je v frazeologiji vsakega kulturnega jezika nakopičenega ogromnega bogastva misli in izkušenj, do katerih se je človek dokopal v teku stoletij. ...Jezikoslovca bo posebno zanimalo vprašanje medsebojnih jezikovnih vplivov na področju frazeologije ter izvor in vrednost fraz, kar sem jaz v tem slovarju samo nakazal s tem, da sem slovenske fraze, narejene po tujem vzorcu, označil s križcem, fraze, izvirajoče iz latinščine, opremil s izvirnim latinskim rekom, biblijske citate pa tudi posebej označil.»

Na teh spoznanjih je delo zasnovano, po teh načelih je sestavljeno. V njih je skrito dobro in slabo prvega slovenskega frazeološkega priročnika.

Težko se je spustiti v oceno: ne samo iz preprostega vzroka, ker nimaš časa ali poguma, da bi prehodil isto pot kakor sestavljavec, marveč tudi zato, ker le-ta ni navedel virov, po katerih je delal. Zato ti ne preostane nič drugega, kot da nekaj zgledov iztrgaš iz celote in jih pretreseš, ostalo pa samo preletiš. Zanimale so me predvsem tele stvari: kakšna je ureditev slovarja, kakšne so slovenske fraze, koliko je takih, ki jih po drugih slovenskih slovarjih ni, in koliko je slovar uporaben za praktično oziroma znanstveno delo. Za nadroben pregled sem si izbral tri gesla: *beseda*, *duša* in *pihniti*.

Obseg gesel je različen. *Beseda* ima 48 citatov; od tega je 20 navadnih fraz, n. pr. *Častna beseda!*, prav toliko je fraz, ki so kombinirane z dodatkom, n. pr. *Niti besedice več! Pa amen (pa mir) besedi!*, ali pojasnilom, n. pr. *Z eno besedo (skratka)*, razen tega je še 5 pregovorov in 3 kazalke. Geslo *duša* ima 11 citatov, od tega 3 navadne in 8 kombiniranih, *pihniti* pa ima 1 navaden in 1 kombiniran citat. Po navadi se število citatov krije s pogostnostjo rabe tistega gesla. So pa primeri, ki so v njih očitna nesorazmerja ali pa v njih ni tistega, kar po vsi logiki pričakuješ. *Obleka* je razložena s stavkom *dal sem si obleko šivati* in dvema skoraj enakima pregovoroma. Kaj ne bi bilo koristneje, če bi se evidentirala zveza *obleko obleči, sleči*, posebno še, ker v knjigi ni gesel *obleči, sleči, obuti, sezuti*?

Vodilne besede (gesla) so v večini samostalniki, glagoli in pridevniki in nanje so delno po obliki, delno po pomenu navezane vse fraze; interno so obdelane najprej konkretno, potem abstraktno in metaforično, na koncu so pregovori. Kazalke so na mestu, ki jim ga določa pomen. To redakcijsko načelo je vidno, ni pa dosledno izpeljano in nikjer ni razloženo. Bralec, ki ne bo imel enakega okusa in izobrazbe kot avtor, bo moral marsikdaj dolgo brskati za potrebno frazo. Kdo bo n. pr. iskal *biš sem do kože moker* pod *nit* ali *zopet je prišlo na krožnik* pod *met*, kdo bo takoj uganil, da je na šibkih nogah *pod noga* in od *mladih nog* pod *mlad*?

Avtor se ni opredelil med notranjo (pomensko) in zunanjo (oblikovno) formo slovarja in si ni bil na jasnem glede nujnosti ali semantične ali sintaktične ureditve posameznih gesel. Prvo skrajnost nakazujeta združitev rekel iz tega *ne bo nič* in iz te *moke ne bo kruha* pod geslom *nič* ali za *ušesa ga je (povlekel) in ušesa (uro) mu je navil* pod geslom *uho*, ker da bi kjerkoli drugod bilo kakšno opozorilo na to pomensko enoto; drugo predstavljajo kazalka *to je snel izpod klobuka* 178 in rekli *to je iz trte izvil* 154 in *to je iz trte izvito* 564, kamor nas kazalka vodi in kjer je omenjena kazalka čisto prezrta, ali fraza *afera je dvignila mnogo prahu*, ki je evidentirana prvič pod *afera* in drugič pod *dvigniti*. Večina zgledov omahuje med tema poloma. To neenotnost ureditve je avtor reševal s kazalkami tako, da je opozarjal na besedo, pod katero je treba iskati tisto frazo, pa naj si bo tam kazalka samo ponovljena kot citat (od *nog do glave* gl. *glava*) ali tudi pojasnjena s sinonimno frazo (pod *nogami mi je gl. napota*). Ker pa kazalke niso bile zadosti kontrolirane, marsikdaj odpovejo. *Dolgčas prodajati* 420 te popelje najprej na *dolgčas* in od tam šele na čas. Ali to bi še šlo. Teže je, če te vodi *čutiti na svoji koži* 56 na *kožo*, tam pa ne najdeš nič podobnega, ali *ponoči je vsaka krava črna* 54 na *noč*, tam te pa enaka kazalka spet pouči, da išči, kjer si začel. Mogoče je celo, da zaideš v začarani krog (nebo gl. *jasen* gl. *strela* gl. *jasen*).

Razporeditev fraz v okviru vodilne besede je preveč slučajna. Na vsak način je sintaktična, to je praktična plat preveč zanemarjena. Vse predložne zveze n. pr. bi se dale ne glede na pomen lepo urediti abecedno in iskanje bi bilo za vse dosti lažje (prim. moje razporeditev pri *besedi*). Za našo prakso je tudi nenavadno postavljanje pridevniške kazalke (*besedna igra* gl. *igra*) na čelo skupine v okviru besede.

Tudi opozorila (kratice) so nezanesljiva. V uvodu pravi avtor, da so fraze, označene s +, narejene po tujem vzorcu, v seznamu kratic pa, da opozarja + na stvari, ki niso »v skladu s SP iz leta 1950«. Ali je to isto? In ko bi bilo res eno in drugo, kaj mislite, koliko frazeoloških kalkov bi Slovenci imeli? Če sem prav štel, niti deset. Pa o tem pozneje. — Preneseni pomenov v knjigi kar mrgoli, pripisi (fig.) ali (iron.) pa so tako izgubljeni, da drug za drugega ne ve. Zato taka slučajna opozorila bralca bolj zapeljujejo kot poučujejo.

Koliko je v slovarju novega?

Ker je avtor zglede spreminjal in prirojeval »za praktično vsakdanjo rabo«, ni mogoče natančno določiti, kaj je prevzeto od drugod in kaj je avtorjevo, vendar kaže, da je avtor posebno pri obsežnejših geslih sam res dodajal.

V besedi je približno četrtina zgledov, ki jim nisem našel paralel v slovarjih in priročnikih. Razen tega so skrita posamezna rekla, ki se nanašajo na besedo, še pod drugimi gesli (z besedo in dejanjem: 62, ne drži besede 106, gluha je za vsako pametno besedo 118, škoda je vsake besede 150). Vse to kaže na avtorjevo prizadevanje, da bi zbral čimveč rekel in jim dal svoj pečat. Treba je priznati, da je bilo to prizadevanje uspešno, kolikor izvajamo nerodnosti takele vrste: Po nepotrebnem je ponavljal fraze, ki so si pomensko blizu (2-krat: častna beseda, prazna beseda, njegova beseda, z besedo na dan, 3-krat: zadnja beseda). Odločil se je za okorne zveze. V pomenu dobesedno je zapisal beseda za besedo, ni pa pritegnil navadnejše do besede in od besede do besede in ni upošteval pravilnega rekla sukati besedo za besedo. Če se je tu hotel ogniti navideznemu germanizmu, je padel vanj pri držim vas za besedo, pri frazi torej, ki je sicer mogoča, ni pa v rabi.

V množici rekel, ki jih beseda pozna, se je res težko odločiti za najprimernejše. Ali izbiranje je razen zbiranja najvažnejša leksikografska naloga. Za zgled, kako nerodno je, če v gozdu ne vidiš dreves, bom navedel nekaj najpogostejše rabljenih rekel in besednih zvez, od katerih nobene nisem našel v Frazeološkem slovarju, čeprav je v njem beseda na dolgo in široko obdelana:

Beseda: domača, odločilna, ostra, poštena, prava, preprosta, resna, sladka, spremna, velika, vezana; gre, gre o, gre težko iz, leti na, meri na, nanese na, ni konj, pade, se prime, teče o, se uresniči, velja, zaleže, se zatika; to je beseda!, vsaka beseda odveč; — besede: niti besede, v ožjem, pravem pomenu besede, v sredi besede; — besedi: verjeti; — besedo: imeti, izgubiti, izpolniti, najti, napeljati na, obračati, odreči, poprijeti, postaviti, požreti, pregrizniti, preklicati, prepustiti, presekat, prestriči, privoščiti, vzeti iz ust, vzeti nazaj, vzeti zares, skovati, snesti, spraviti iz, ubrati pravo, zapreti, zastaviti za, zavijati, zavračati; le (eno) besedo; — besede: dve, tri besede; same besede; besede, besede, besede; — besed(i): curek, konec, par; prenašlih, (t)istih besed biti; — brez besede(e): biti; — do besede: (ne) dati, je res, pripraviti, pustiti, zapomniti si; — na besedo: posojati, priti; — ob besedo: dejati, priti; — od besede do besede: pregledati; — po (teh) besedah; — pri (teh) besedah; — v besedi: biti, ostati; v besedi in dejanju; — z besedo: meriti na, opraviti kaj; s kratkimi besedami; — za besedo (besede): loviti se, prijeti.

Če bi šli v podrobnosti, bi se takale zbirka še pomnožila, če bi pa k reklom in stalnim zvezam pritegnili tudi pregovore, bi kar nevarno narasla. Opozorim naj samo na Vrtec, ki je prinašal pregovore in rekla od 1896 do 1931; v njem je leta 1907 zbranih pod besedo 67 pregovorov in 11 rekel.

Pri duši je dobil avtor iz sodobnih slovarskih pripomočkov vse zglede razen fraze duša se mu je prirasla, ki pa se mi ne zdi posrečena. Iz slovarjev ni hotel vzeti: ljuba (draga) duša!, do dna duše ganjen, v dno duše ga je sram, dušo dati za koga, to mi je na (pri) duši. Iz vsakdanje rabe ni vzel: pasja, prodana duša, duša sili na jezik, komaj se me še duša drži, mirne duše, privezati si dušo, kaj ti leži na duši, na duši in na telesu, na vso dušo, kako ti je pri duši, z mirno dušo. Namesto sta si kakor dve duši v enem telesu bi bilo bolje zapisati ena duša v dveh telesih, kot se navadno pravi.

Pihniti. Po analogiji z drugimi gesli spada sem tudi pihati (prim. obljubiti). Oba citirana zglesta sta vzeta iz slovarja. Prvemu (kakor bi pihnil) manjka pojasnilo, da pomeni razen kar tako [= lahko] tudi hitro (prim. kot bi trenil 560), drugi (pihnem na to) je očiten kalk; v kartoteki SAZU je izkazan devetkrat, v 8 prevodih in 1 izvorniku. Po domače se reče popiham, požvižgam se (zapisano na str. 384), kar potrjujejo tudi ustrezni prevodi pri obeh frazah v knjigi. Pogrešam vsaj katero od naslednjih fraz: pihniti luč, pihniti [=ustreliti], jo je pihnil čez mejo, ta človek ga pihne, piši me v uho, v rit, nekam; pod noge mi piha, pihati [= jezo govoriti,

jezen bitil, pihati od jeze (zapisano na str. 160), drug veter piha, ne boš kaše pihal, ričet pihati.

V tej zvezi velja posebej spregovoriti o pregovorih. Načelno ne bo nihče ugovarjal, če jih porabimo besedam za ilustracijo; vendar je v leksikografiji že davno zmagalo prepričanje, da pretirano upoštevanje tega gradiva delu ne koristi (J. Casares: Vvedenje v sovremennuju leksikografiju, Moskva 1958, str. 212). Avtor Frazeološkega slovarja je mero nekako poznal, le pri posameznih geslih ga je zaneslo (ljubezen ima med 10 zgledi 7 pregovorov). Bolj vprašljiva je vrednost zapisa in karakteristika pri pregovorih.

Nesrečna želja po izvirnosti in vsestranski uporabnosti je gnala avtorja v priokrojevanje: v slovarju stoje križem kražem vse mogoče oblike, časi in nakloni. Ali je s tem slovar res kaj pridobil? Saj ne gre za citate v pravem pomenu besede. Samo koliko nepotrebnih osebnih zaimkov bi lahko odpadlo (*on se samo tako dela 458:64*) in koliko prostora bi se prihranilo ob drugačni tehniki (*prodajati z dobičkom : prodal je to pod nič : prodajamo na drobno : hiša je bila prodana na javni dražbi 420*). Kdor zna spremeniti prvo osebo v drugo, bi znal menda tudi nedoločnik preokreniti v osebno obliko. Ali to je stvar okusa in koncepta. Toda priokrojevanje se ni omejilo na te stvari. Ena in ista fraza oziroma kazalka je na dveh različnih krajih različno napisana, n. pr. *dal sem obleko šivat 62 : dal sem si obleko šivati 302, s prstom kažejo za njim 174 : s prstom so kazali nanj 426, ne vidi se prst pred nosom 428 : ne vidiš prst pred nosom 604, zlepa ali zgrda 3 : z lepo ali z grdo 214, svoj živi dan (vse življenje) 58 : svoj živ dan ne 672, govori za silo angleško : gladko nemški 126*.

Potem je vdrla ta manija k pregovorom. Če avtorju lahko oprostimo igrakkanje s frazami, mu tega pri pregovorih ne moremo. Kako n. pr. lahko zapiše na str. 24 kazalko *Dobro blago se samo hvali*, na str. 78 pa jo meni nič tebi nič spremenil v *Kar je dobro, se samo hvali*, čeprav zatrjuje, da so pregovori »nekakšne jezikovne okamenine in kot takšne najzanimivejše za historično proučevanje jezika? Morda bi se lahko skliceval na Kocbeka in Šašlja, češ da sta tam obe varianti. Kaj pa *Kakršen človek, takšna beseda*? V Kocbeku stoji *Kakršen človek, taka je beseda*, v Šašlju *Kakršen človek, taka beseda*. To sta namreč edina vira, ki prideta v poštev za ta izbor in ki ju je avtor čisto posrečeno uporabljal; prim. *Ni na en dan sezidan Zagreb : Rim, Pariz* v drugih jezikih (58). Takih in podobnih sprememb je v slovarju toliko, da jih ni mogoče naštet, zato naj bo za vse en sam, najbolj vesel zgled. Šašelj: *Svet je godlja, mi pa kuhalnice, ki ga mešamo*. Pavlica: *Svet je godlja, mi pa kuharice, ki jo mešamo* 532. Ampak vsi pregovori niso tako pokvarjeni; nekateri so doživeli spremembo, ki kaže, da je imel avtor včasih tenko uho ali pa vire, za katere ne vemo. Šašelj ima pregovor: *Ura zamujena je za vselej izgubljena*, Pavlica ga je na str. 640 urezal po današnji meri: *Ura zamujena ne vrne se nobena*, kazalka na str. 580 je ostala pri starem. Na drugo možnost kaže kopica živih pregovorov, ki jih ni niti v Kocbeku niti v Šašlju, n. pr.: *Brez cvenka ni plenka 40, Kar oče nagradi, sin razgrabi 308, Kar je odloženo, še ni zamujeno 640*. Nekateri 'pregovori' pa so za lase privlečeni: *Kdor me ljubi, ljubi vse, kar imam 222, Vse poti vodijo v Rim 374, Topljenec se za slamko lovi 556*. Nasprotno je v slovarju tudi precej stavkov brez karakteristike (pr.), čeprav gre očitno za pregovor, pa naj si bo registriran v naših virih ali ne: *Čast, komur čast 50, Kdor malega ne ceni, velikega vreden ni 228; Spreдай liže, zadaj striže 220*.

Podobno se je zgodilo s tujimi pregovori. Srbske in hrvatske pregovore sem mimogrede primerjal s Karadžičevo in Daničičevo zbirko in gradivom v najboljši jugoslovanski razpravi o tem vprašanju (J. Kasunović, Rad 189, 191, 222), nemške z G. Büchmannom (Geflügelte Worte), R. Zoozmannom (Zitate- und Sentenzen-schatz), K. Wanderjem (Deutsches Sprichwörter-Lexikon), vse druge pa z A. Art-haber: Dizionario comparato di proverbi e modi proverbiali, Milano 1929, in O. Kon-standt: One hundred proverbs, Malvern 1958. Trditev, da so v slovarju posebej za-znamovani vsi pregovori, ki izvirajo iz latinščine, ne drži popolnoma; prim. *gorje premaganim* 120 : 398, citirano Kasunovićevo obravnavo, D. Browning: Dictionary of quotations and proverbs, London 1952, in P. Dupré: Encyclopédie des citations, Pa-ris 1959. Slovar nadalje bralca ne pouči, kdaj gre za približen prevod in kdaj za resničen pregovor. Kako bi bilo treba ravnati, kaže n. pr. A. Graf: 6000 deutsche und russische Sprichwörter, Halle 1958. Sicer pa sega pisanje o pregovorih čez okvir moje ocene in tudi gradiva o njih je toliko, da soglasja med avtorjem dela in njega ocenjevalcem res ni mogoče doseči (O. Moll: Sprichwörterbibliographie, Frankfurt 1958).

Najvažnejše je vprašanje, kakšna je vrednost slovenskih rekel. Na splošno je treba reči, da je zadovoljiva. Prof. Pavlica ima, kot sem že poudaril, dober jezikovni čut in tudi željo, da napravi zgled živ (beliti si glavo, trn v peti, iztaknil jo je, iz trte izvit, to je njegovo maslo) in če se le da slovenski (izpitate opraviti, dati račun, sum leti na, pripisovati važnost, odpraviti se na pot). Včasih je sestavljavec v tej skrbnosti preveč starinski (zmeraj buda v knjige 180, pod nos mu bom podrobil 296, odkar svet pameti 328, z milo ali s silo 214 in 464), neroden (delo mu odseda 66, prevzetuje 112, po svetu se lomi 224 in 532) ali afektiran (ves ljubi božji dan 58, kupil sem mačka v vreči 206, nov novcat 298), oziroma se včasih slepo sklicuje na SP (na kant 26, nimam časa 44), medtem ko gre drugod mirne duše mimo njega (pridobiti na času 46, govoril je z mesta 126). Predvsem je nerodno, ker se zmerom ne drži preizkušenega navodila za urejanje praktičnih slovarjev, ki pravi, da sodijo na prvo mesto v skupini splošno rabljene in znane zveze. Prim. zgled na str. 664: *Prvi zvonec je nosil (igral je prvo violino, glavno vlogo, bil je glavna oseba)*. Res je, da je vodilna zveza domača, rabil jo je celo Prešeren, ali danes je na pol mrtva, na pol komična, in namesto nje se je treba odločiti za *igrati, imeti glavno vlogo*, pa naj še tako spominja na *eine Rolle spielen*. Če so Čehi zadovoljni s *hráti úlohu, velikou roli in Rusi z igrati važnuju roľu*, bomo tudi mi potrpežli (N. Reiter: *Die deutschen Lehnübersetzungen im Tschechischen*, Berlin 1953, str. 158). Vendar je prof. Pavlica načelno sprejel vse, kar je uzakonjeno z vsakdanjo rabo, in mu torej ne gre očitati ozkosti, prim. *vstati z levo nogo, greh storiti, kozla ustreliti, iz rokava stresti, zaiti v slepo ulico, vreči puško v koruzo*, bi se ji krave smejale.

Avtorjev namen sicer ni bil, da bi se podrobneje ukvarjal s slovensko frazo, saj mu je bila ta le ena od petih oziroma šestih fraz in zato samo sredstvo za iskanje tuje, vendar se je prav v tej pokazalo, kako zmotno je mnenje, ki ga zagovarja tudi Pavlica, češ da »oblikovna in sintaktična zgradnja domače fraze ne dela količkaj večjemu prevajalcu nikakih preglavic«. Ker je imel sestavljavec pred očmi več tujih zgledov kot domačih, se mu je kljub skrbnosti vtihotapilo pod pero dosti zvez, ki preveč dišijo po tujem zgledu: *kamenje mi je valil na pot 170, izigral je zadnjo karto 172, bolezen se prenaša s kolena na koleno 182, požgal je vse mostove za seboj 254, nizko mislimo o njem 290, postavil se je na zadnje noge (uprl se je) 292, primite se za svoj nos 296, povlekel se je 296, treba mu je streči kakor votlemu jajcu 526, do ušes tiči v dolgeh 574, ima vezane roke 602 ipd.*

Na to, da avtor ni šel iz slovenske besede v tujo, ampak narobe, namigujejo razen prejšnjih zgledov tudi tujejezične razlage enega in istega slovenskega rekla, ki se v prevodih včasih pokrivajo (mačkine solze 494 : 538, voda na njegov mlin 246 : 610), še večkrat pa hudo razhajajo, (kar je, to je 22 : 522, nekaj ima za bregom 34 : 242, kurja polt 206 : 504 : 660, lepo ga (jo) pozdravite 214 : 382, na vrat na nos 262 : 622).

Avtor si namreč ni bil na jasnem, ali zbira taka rekla, ki bodo kazala razloček med posameznimi jeziki ali podobnost, zakaj v obe smeri je pravzaprav mogoče iskati, če ravno hočeš.

Varljivo podobnost kaže tale zgled (274): *Razgibati nebo in zemljo (pritegniti vse v pomoč) — upotrebiti sve i sva — Himmel und Erde in Bewegung setzen — remuer ciel et terre — to move heaven and earth*. Razen hrvatskega vse enako! In vendar: francoska fraza *remuer ciel et terre* pomeni v nemščini *alles aufbieten, alle Hebel in Bewegung setzen* (H. Klein: 1000 idiomatische französische Redensarten, Berlin 1937², str. 176), zanjo in za frazo *Himmel und Hölle in Bewegung setzen* ima Tomšič³ vse sile napeti, zveze z *Erde* ne pozna; tudi Dudnov *Stilwörterbuch*⁴ opozarja, da je najbolj v rabi *Himmel und Hölle in Bewegung setzen (die äussersten Mittel anwenden)*; in angleško frazo *to move heaven and earth* prevaja Škerljeva⁵ s skrajno se potruditi. Kaj je torej s slovensko frazo *razgibati nebo in zemljo*? Kaj naj njena primerjava pokaže?

Pretirano poudarjen razloček pa nakazuje (98): *Na dušo pihati (prigovarjati) — govoriti srcu; nagovarjati — zu Gewissen reden (führen); zureden — repräsentieren vivement — to try to persuade; to appel to the conscience*. O tej frazi pravi avtor takole: »Dvomim, če bi kateri Nemec, Francoz ali Anglež razumel dobesedno prevedeno slovensko frazo: Kaj ti je na dušo pihal? V tem primeru je še celo pomenski prenos te naše fraze v tuj jezik težak.« Najprej je treba ugotoviti, da so tej od Milčinskega izposojeni frazi pomensko blizu *na srce pihati, na dušo (srce) govoriti, prigovarjati, pregovarjati*, do neke mere pa tudi *polagati na srce, toplo priporočati* ipd., ker razlaga Cigale na str. 559 in 610 frazo *zu Gemüthe führen*, ki pomeni Pavlici

polagati na srce, živo, toplo priporočati 506, z govoriti na srce, pregovarjati, in na str. 751 zum Herzen sprechen z na srce govoriti. In če stoji v Dudnu 282 neizrabljena fraza jemamend ans Herz führen, če citira Slovník spisovného jazyka českého I, Praha 1960, 427 promluvit někomu do duše, menim, da je omajana ekskluzivnost te slovenske fraze, čeprav drži, da je nenavadna, žargonska.

Vse napake in pomanjkljivosti Frazeološkega slovarja izvirajo iz nesmiselne avtorjeve odločitve, da bo spisal pet- oziroma šestjezični frazeološki slovar, in iz nezadostne uredniške prakse. Če bi se omejil na en jezik ali dva, bi bil delu laže kos, imel bi več prostora in več časa; če bi pomensko združil fraze, bi imel čeznje boljši pregled, laže bi jih ocenil in razporedil. Zakaj prava pot za sestavljanje večjezičnega slovarja je samo ena: najprej je treba za vsak jezik zase nabrati tipične, žive fraze in jih združiti v pomenske skupine, šele te se smejo primerjati z ustreznimi pomenskimi skupinami drugih jezikov. Za tako delo pa so moči in sposobnosti enega človeka, pa naj bo še tak hrust in učenjak, premajhne. Kako se že preprost dvojezični frazeološki slovar razrašča in zapleta, kažeta najnovejša slovanska zgleda: M. Radenković-Mihajlović: Rečnik engleskih fraza i idioma, Novi Sad 1956 [714 str.] in Ž. Nikolova-Gribova & K. Gribov: Nemsko-bolgarski frazeologičen rečnik, Sofija 1958 [932 str., 11.387 gesel, 53.264 fraz].

Pavlica se je pri sestavljanju slovarja preveč naslanjal na zastarele tuje zglede. To se ne pozna samo v jezikovnih primerjavah, marveč tudi v izbiri gesel in fraz. Nekako nesodobno in smešno se v slovenskem slovarju iz 1960 berejo takile zgledi: *polica j ga je zgrabil za vrat 622, Kdor z mečem okrog hodi, bo z mečem pokončan 232, Šiba novo mašo poje 538, treba mi je mnogo denarja 560* (edini zgled za geslo trebal), *ustrelil se je v glavo 584, vrgel je klobuk skozi okno 468, hotel jo je zapeljati v skušnjavo 474, vrgla se mu je pred kolena 182*.

V knjigi je kljub dvojnemu popravkom še precej tiskovnih napak (*metati bo bob steno 26, kupčija gre rakovo pot (nazadnje) 432, šel je svoji ljubici v vas 588, Fine feathers do not fine birds 52 : 303*) in pravopisnih spodrsrljajev (*dolg čas prodaja 46, postrani 116, zopernež 254, gre notri 574, želim srečno Novo leto 298, rečeno- storjeno 440*).

Frazeološki slovar bo koristen pripomoček za učenje tujih jezikov in za prevajanje vanje — zgled prevoda *vdaja se mračnim mislim — er fängt Grillen* 242 sicer kaže, da bi ga morala pretestiti tudi germanist in romanist —, do prej opisane stopnje bo primeren za orientacijo v slovenskih frazah, ne bo pa uporaben v znanstvene namene, ker je v tekstu preveč samovoljnosti in ker delo ni oprto na vi re. Kljub temu gre prof. Pavlici hvala in zasluga, da je znova zbudil zanimanje za slovensko frazeologijo.

Stane Suhadolnik

NAMESTO JEZIKOVNE KRITIKE

Med jezikovnimi kritikami slovenskih izvirnih del in prevodov, ki jih prinaša — žal ne preveč pogosto — revija Jezik in slovstvo, opozarjajo nekatere na skrajno pomanjkljiv jezik. Založba, ki je tako knjigo izdala, se potem največkrat opravičuje, češ da nima dovolj lektorjev ali da avtorji ne dovolijo popravljati svojih tekstov. Vendar ni dvoma, da bi se brž našla rešitev, če bi bila založba zaradi malomarnega odnosa do jezika svojih publikacij materialno ali moralno prizadeta. Najučinkovitejše sredstvo za to je javna kritika.

Založba Obzorja je lansko leto izdala prevod češkega romana *Križi ob progi*, čigar avtor je Zdeněk Pluhář. Jezikovne kritike ni mogoče pisati, ker bi zavzela preveč prostora. Prepisal sem samo nekaj vzorcev s prvih strani, ki ne potrebujejo komentarja. Poudarjam *neka j*, ker skorajda ni stavka, ki mu ne bi bilo kaj očitati.

Str. 5: Topi zadnji ladijski krn z redjo leščenih medeninastih črk — Kanesville — se je odlepil od plavajočega mostička. Kalna, brzo tekoča voda je, peneč se, zašumela pod lopatami koles... — Kakor da je v njej surova sled hladnih gorskih snežišč... — Str. 6: ...red oken na obeh krovih se pobliskava v soncu, kot da bi hipoma udaril plamen iz petdeset topovskih cevi; — ...tu se skoro lice vsakega petega občana že od daleč sveti pod žgočim soncem v rdečerjavi barvi. — Žena nosi na hrbtu ploščato rogoznicno, na tej pa čepi v neki platnini malhi dobro privezan novorojenček. — Str. 7: Z umazano roko si razgrne zlepljene pramene las, ki ji padajo v oči, in zabrede bosa naravnost po blatu k njemu. — Ena sama doumeta beseda v stavku je bore malo. — Str. 8: ...skočil s konja in brez dolgih okoliščin

odgnal jokajočo in povaljano Indijanko z otrokom vred. — »Ne vem, zakaj,« in mož je z rokavom usnjenega jopiča otrl blato z denarnice. »Če ni okradla mene, okrade nekoga drugega. Postreljati, likvidirati je treba to barbarsko pleme do poslednje duše — in sicer ne bo miru!« — Str. 9: Počenjam to verjeti. — Str. 10: Vzkliknila je, si položila v občutku krivde dlan na usta... — ...ko so zaslišali zvoke neznanega jezika. — Štefan se je zavedel, da še drži nehoté njeno roko v svojih, v navalu naglo ganjene radosti in nezmožen besedi. — ...za svojo ambariško bodočnost še doslej natančno ne vem. — Str. 11: ...je rekla šele po nekem času in se nasmehnila. — Doslej je bore malo teh, ki znajo to tlo oploditi... — Ozrla se je vanj razžarena...

Potem sem na slepo odprl knjigo na raznih mestih. Ker je bilo povsod enako, sem jo neprebrano odložil, da je nikoli več ne vzamem v roke.

Če prevajalec ne obvlada slovenščine, je to konec koncev njegova stvar, če pa založba slab prevod izda, ni to podcenjevanje bralčevega občutka za jezik, ampak tudi pomanjkanje čuta za odgovornost, ki jo ima založba kot kulturna institucija.

B. U.

IZVIRNIK HIMNE

HEJ SLOVANI IN SLOVENSKI PREVOD

Ob prepevanju naše državne himne prihajajo naši ljudje, z nekaterimi slavisti vred, v zadrego in dvome. Melodija je slovesna in mogočna, besedilo pa tako, da ga ponekod niti ne razumemo. Potrebno je, da o tem rečemo nekaj več, saj se z vprašanji o smislu besedila obračaja na uredništvo in na človeka osebno različni ljudje. JiS se je himne dotaknil v prvem letniku na treh mestih (160, 286 in 300), vendar pojasnila niso zadostovala.

Jugoslovanska državna himna ima svoj izvir na Poljskem in na Slovaškem. S prvega področja prihaja melodija, z drugega besedilo.

Poljska je bila 1795 končno razdeljena med tri države, med Avstrijo, ki je imela t. imen. Galicijo z glavnim mestom Krakovom, med Rusijo in Nemčijo. Izven meja nekdanje Poljske so takoj nastala vojaška jedra bojevnikov, zakaj narod se s takim stanjem ni mogel zadovoljiti in se je pripravil na boj, ki naj prinese nacionalno osvoboditev in zedinjenje in ponovno državno samostojnost. Taká prizadevanja za vstajenje Poljske so združila tudi Jana Henrika Dabrowskega in Jožefa Wybickega. Ideje bratovstva med narodi in nacionalne svobode so tedaj raznašale po Evropi vojske francoske republike. Dabrowski je postal poveljnik poljskih legij, ki so se ustvarile v Italiji in se podredile mlademu Napoleonu. Mislili so, da bodo z laškega ozemlja prodrli pod zmagovitim Napoleonom čez Avstrijo do domačih meja in vzpostavili novo Poljsko. Pisalo se je leto 1797. Pohodno pesem tem poljskim legijam v Italiji pod Dabrowskim je spesnil Jožef Wybicki. To je bila »himna poljskih legij« (pieśń legionów polskich). Spesnena je bila v Lombardiji 1797 in se je kot ogenj požara raznesla med Poljaki izven doma in po poljskem ozemlju samem. Pesem je pela: Jeszcze Polska nie zginęła, poki my żyjemy, kar je pomenilo: Ni še mrtva Poljska, dokler smo živi mi. Eno samo leto po njenem nastanku je bila avstrijskim oblastem v Galiciji že tako znana, da so preganjali poljske državljane zaradi njenega prepevanja in razširjanja. Legijonar Jožef Wybicki (1747—1822) ni bil pesnik, vendar je v legijonarski pohodni pesmi tako zadel razpoloženje in misel svojega naroda, da se je zapisal med velike ustvaritelje poljske nacionalne skupnosti. Bil je doma iz Sopota v neposredni bližini Gdanska in je vse življenje posvetil javnemu delu. Napev za novo pesem je priredil, istočasno kakor Wybicki besedilo, Mihael Kleofas Ogiński, skladatelj polonez, in sicer po neki narodni mazurki. Naša današnja melodija pesmi Hej Slovani je v bistvu nespremenjena poljska mazurka, kakor so jo peli na besedilo poljske legijonarske pesmi iz 1797.

Avtor besedila himni je Slovak Samuel (Samo) Tomášik (1813—1887). Bil je po rodu iz evangeličanske družine, iz pokrajine Gemer v jugovzhodni Slovaški, od koder je bil tudi Šafárik. Slovaško in slovansko čustvovanje mu je dal dom. V letih dozorevanja je mogočno vplival nanj rojak Ján Kollár s svojo »Slave hčerjo«. Napoleonov padec, katerega je končno sprožil požar Moskve, je utrdil njegovo vero v Rusijo. Ko se je 1830—31 v avstrijski Galiciji razvnel poljski upor proti avstrijski oblasti, je v mladostni zanesenosti pohitel v Krakovsko pokrajino, da se pridruži vstaji. Tu je videl razgibano nacionalno življenje, tu je doživljal razviharjeno navdušenje in na vsak korak slišal prepevati himno o večno živi Poljski, ki ne more

umreti: Jeszcze Polska nie zginęła! Domov je odnesel melodijo poljske himne in plameneco verno v znago slovanskega boja za nacionalno svobodo. Da bi dokončal svoje pastorske študije, je sklenil oditi v Nemčijo, v deželo Lutra in domovino protinapoleonskih vojakov. Spotoma se je hotel v Pragi spoznati z nekaterimi tedaj že slavnimi češkimi slovstveniki in znanstvenimi delavci. Res je našel Prago v stari slavi, govoril je s češkimi rodoljubi, književniki in znanstveniki, toda zunanje lice Prage ga je napolnilo z grozo: mesto je bilo nemško. Tako ga je ob dvojni podobi Prage zdaj grabil obup, zdaj podžigala vera. Zdelo se je, da se godi s Prago, kar se je dogajalo na širokih prostranstvih zahodnega slovanstva, pri Poljaki, Lužiških Srbih in Čehih: boj z nemštvom. Kar je bilo češkega, se je skrivalo v zasebno življenje. Glavne ulice, sprehajališča, trgovine, uradi, gledališča, razstavne dvorane, vse to pa je bilo nemško. Praga mu je postala nekaj simbol slovanstva, čez katerega vedno bolj nezadržno pljuska nemško morje. Začela se mu je podirati vera v čestvo in v slovaštvo, v slovanstvo sploh. Zvečer je šel v gledališče, da vidi neko češko predstavo. V svojem popotnem dnevniku o tem pripoveduje: »Ogledoval sem se največ po občinstvu, toda na veliko presenečenje in žalost sem videl, kako je gledališče na pol prazno, kako sedi v parterju peščica meščanov, kakor se mi je zdelo, iz nižjih plasti, na galerijah so stali obrtniški pomočniki in vajenci, gosposke lože pa so bile domala vse prazne. Vse to je moje srce na moč žalostilo in bolelo, in to tembolj, ker sem, pohajajoč po mestu, poredkoma slišal govoriti po češko, z izjemo nižje, revnejše ljudske plasti. V gostilnah, v trgovinah in na ulicah, povsod je gospodovala nemščina... Vse te grozne izkušnje so razžalostile moje srce, da sem z otožno mislijo pohitel v gostilno, premišljujoč spotoma: Naj mar res izgubimo mater Prago, ta biser zahodnega slovanstva, naj mar res utone v nemškem morju; in moja draga domovina, moja draga Slovaška, ki iz Prage dobiva svoje duhovno življenje, naj mar tudi izgine v tujem morju? Ne, to ne more biti, to se ne sme zgoditi. Pogreznjenemu v take misli mi je prišla v zavest znana poljska pesem: Jeszcze Polska nie zginęła, poki my żyjemy, in na ta napev so se mi kakor iz srca izlile kitice moje pesmi: Hej Slovaki! Stopim z ulice v svojo sobo, prižgem svečo in s svinčnikom zapišem v svoj dnevnik tri kitice; pesem je bila napravljena. Tako je torej bilo: ko sem si najprej, navdušen zaradi ognjevitih besed mladih književnikov, v mislih slikal rožnato prihodnost češkega in svojega naroda, nato pa ob grenkih izkušnjah spet obstal, kakor bi me bil kdo udaril po glavi, tedaj bi bil skoraj zapadel v oblast dvomom. Toda vera in upanje v boljšo prihodnost sta nazadnje le pomedli z vsemi mojimi dvomi in iz globlin moje duše mi je planila vera v pesmi: Hej Slovaki...«

Bilo je 8. oktobra 1834.

Isto leto je nastala tudi češka nacionalna himna Kje dom je moj. Tisto leto sta se srečala v Ljubljani dva izmed največjih slovanskih romantikov Čeh Karel Hynek Mácha in naš Prešeren.

Tomášikova pesem je imela prvotno naslov Na Slované, začénjala pa se je z besedami Hej Slovaki. Vendar je to pomenilo nagovor na Slované in ne samo na Slovake. Pesem se je ustno takoj razširila med slovaško in češko mladino. Vsaj marca 1836 so jo prepevali na visokošolskih izletih po Slovaškem. Natisnjena je bila prvkrat v nekem narodnem koledarju za 1838. V nekaj letih se je razširila kot himna med slovanskimi narodi, tudi med južnimi. Menda že 1842 jo je urednik zagrebških Ilirskih novin Dragotin Rakovac zanesel tudi med Slovence oziroma je posredoval, da so jo spoznali. Vsaj 1848 so jo v Ljubljani javno prepevali, tako 30. maja na prvi slovenski besedi v ljubljanskem gledališču. Tedaj je bila pri nas tudi prvkrat tiskana.

Kdo je bil pesnik oziroma prevajalec Tomášikove pesmi, ne vemo. Slovaki so dobili svoj knjižni jezik šele 1843, a prva knjiga, tiskana v živem slovaškem ljudskem jeziku, je izšla 1844. Tomášikova pesem Hej Slovani zato ni bila spesnena v slovaškem jeziku, temveč v tedaj na Slovaškem uporabljani književni češčini, ki je pač tu in tam kazala kakšne slovaške elemente. Pesnik, ki je hotel posredovati češko pesem slovaškega pesnika Slovincem, ni bil velik tvorec. Jecljavo je nekaj besedila prepisal v slovenščino, ponekod je pustil izraze, kakor so v izvirniku, pa dodal še nekaj iz svoje jezikovne nebolgljenosti. Tako je nastala slovenska verzija slovanske himne in taka je nekako 120 let nspremenjena ostala.

Predvsem moramo vedeti, kakor je pokazala navedba iz Tomášikovega popotnega dnevnika, da je bil pesnik v strahu za jezik. V duhu romantičnih idej je v jeziku videl bistvo nacionalnosti. Če je kje ogrožen jezik, je ogrožen narod. Zato Tomášik v prvem stihu vzklika: Ešte naše slovanská řeč žije, kar pomeni: Naša slovanska

beseda, naš slovanski jezik še živi. Naš prevod pa hoče splošno povedati, da naša slovanska zadeva dobro stoji, da se naša slovanska politika dobro razvija ipd. Druga beseda, ki onemogoča razumevanje prve kitice, so slovite steke, še posebej nerazumljive, če jih slišimo v verzih: prazne vaše proti nam so steke. Beseda stek se v današnji češčini glasi vztek in pomeni hudo jezo, močno razburjenje, pobesnelost, divjost. Slovenci poznamo stekle pse, pri čemer »steklost« izraža kar isto kot češka beseda vztek. Izvirnik hoče s to nesrečno besedo reči, da je proti naši (slovanski) moči vsa besna jeza nasprotnikov prazna.

V prostem prevodu bi se danes glasila Tomášikova pesem takole: Hej Slovani, naša slovanska beseda še živi, dokler nam naše zvesto srce za naš narod bije, živi, živi duh slovanski in bo živel na veke: tri sto gromov, prazni so proti nam vsi vaši besni napadi. — Dar govora nam je podelil Bog, naš Bog vladar gromov: zato nam ga ne sme izruvat na tem svetu nihče! In naj je na svetu toliko satanov, kakor je ljudi, z nami je Bog: tistega, ki je proti nam, bo pomedel Perun. — Četudi se razbesni nad nami strašen vihar, naj skala poka, naj se hrast lomi, naj se zemlja trese: bratje, mi stojimo vedno trdno kakor grajsko obzidje, črna zemlja bo pogoltnila tistega, ki se izdajalsko umakne.

Pesem je hkrati alarm in hkrati himna. V njej se izraža koralna pobožnost protestanta-husita in romantična zanesenost Slovana. Podoba o grajskih zidinah je brez dvoma vzeta iz lutrovske pesmi Eine feste Burg ist unser Gott (Trden grad je naš Bog). Ob to miselnost se postavlja kollárovka vseslovanska zanositost s Perunom. Tako je protest proti tujemu nasilju in izraz neomajne vere v prihodnost.

Čas in ljudje so prerasli slovansko himno. Ostala je, okamenel ostanek, priča skorajda davnih plasti naše zgodovine.

Viktor Smolej

LEV NIKOLAJEVIČ TOLSTOJ V PREVODIH

Za petdesetletnico smrti Leva Tolstoja 20. novembra 1960 je izdala ruska založba Zvezna knjigarna (Vsesojuznaja knižnaja palata) obširno statistično-bibliografsko delo Umetniška dela Leva N. Tolstoja v prevodih (Hudožestvennyje proizvedenija L. N. Tolstogo v perevodah na inostrannyje jazyki). Knjiga je nazoren dokaz ogromnega pomena Tolstoja za svetovno književnost. Ne samo v Sovjetski zvezi, ampak tudi v ostalem svetu ni za nobenega ruskega pisatelja toliko zanimanja kot za njega. V SSSR se razgrabijo njegova dela kljub ogromnim nakladam v ruščini v nekaj dneh, a tudi v drugih jezikih Sovjetske zveze izhajajo v zavidnem številu izvodov. Samo od začetka leta 1959 do petdesetletnice Tolstojeve smrti je prišlo na sovjetski knjižni trg 99 Tolstojevih knjig v raznih izdajah v 35 različnih jezikih in 11.859.000 izvodih. Od oktobrske revolucije leta 1917 do zdaj so izšla Tolstojeva dela v različnih jezikih Sovjetske zveze 1849-krat v naravnost neverjetni nakladi 97.906.000, največ seveda v ruščini, kjer beleži statistika v tej dobi 994 Tolstojevih knjig v 83.390.000 izvodih. V jezikih 65 neruskih sovjetskih narodov so izdali doslej Tolstojeva dela 788-krat v 8.394.000 izvodih.

Kakor se začenja v Evropi pri večini narodov književnost s prevodom biblije, tako so Tolstojeva dela na začetku književnosti nekaterih sovjetskih narodov, ki do oktobrske revolucije sploh niso imeli književnega jezika. To velja za abhazijski, altajski, čečenski, čukotski, evenkijski, hakaski, inguški, karačajevski, korjakski, lezginski, nanajski in tuvinski narod.

Tolstojeva zbrana dela so izšla v zadnjih dveh letih v 12 knjigah v ruščini in ukrajiniščini, v 14 knjigah pa v latinskem, turkmenskem in estonskem jeziku. V tujini so izdali zbrana ali izbrana Tolstojeva dela 77-krat.

Med posameznimi deli so imeli v svetu največji uspeh romani *Vojna in mir*, *Ana Karenina* in *Vstajenje*, ki so prevedeni v vse evropske kulturne jezike. Rusi najbolj berejo *Vojno in mir*. Ta roman so izdali doslej v Rusiji odnosno v Sovjetski zvezi 149-krat v 7.644.000 izvodih v 14 jezikih, v tujini pa v 37 jezikih, torej skupno v 51 jezikih. *Ana Karenina* se sicer manj bere v domovini, a je bolj cenjena v tujini, če sklepamo po številu tujih prevodov. Doma so je izdali 93-krat v 4.266.000 izvodih v 18 jezikih, v tujini pa si jo je prevedlo 39 narodov in se more torej brati v prevodih v 57 jezikih. *Vstajenje* je doživelo na sovjetskem ozemlju 63 izdaj v 17 jezikih s 3.049.000 izvodi, izven njega pa so ga prevedli v 34 jezikov in se more kot *Vojna in mir* ponašati s prevodi v jezike 51 narodov.

Tudi druga dela so mnogo izdajali in prevajali. Kozake na primer 60-krat v 23 jezikov, Hadži Murata 107-krat v 42 jezikov, Sevastopolske povesti 65-krat v 26 jezikov.

Tolstojev spomin so proslavili tudi s celo vrsto cenjenih albumov umetniških slik in fotografij. Prikazujejo kraje, kjer so nastala važnejša dela, pa tudi njegovo družino, pisatelje, slikarje in skladatelje, ki so ga obiskovali.

Jan Ševidy

Odgovore na našo anketo o rabi pluskvamperfekta v današnji knjižni slovenščini bomo objavli v prihodnji številki.

Uredništvo

CENJENE NAROČNIKE PROSIMO, DA NAKAŽEJO NAROČNINO
DIN 700 ZA VI. LETNIK JEZIKA IN SLOVSTVO NA NAŠ
TEKOČI RAČUN 600-12-625-100.

KOMISIJA ZA MATERINSKI JEZIK PRI ZVEZNEM ZAVODU ZA PROUČEVANJE ŠOLSTVA V BEOGRADU

Na zveznem Zavodu za proučevanje šolskih in prosvetnih vprašanj v Beogradu so decembra 1960 zastopniki vseh republiških zavodov za proučevanje šolstva razpravljali o problemih družbenih ved. Ustanovili so skupine iz predstavnikov zavodov in drugih strokovnjakov za vsak predmet posebej.

Sestanek skupine za materinski jezik je bil na zveznem zavodu 3. in 4. februarja 1961. Člani skupine so na njem razpravljali o skupnih problemih pri pouku materinskega jezika na osnovni šoli, o sodelovanju med republikami in o metodi in delovnem načrtu skupine za leto 1961.

Ugotovili so, da je pismenost po vseh republikah na nizki stopnji, povsod je premalo strokovno usposobljenih učiteljev, učiteljišča ne pripravljajo dijakov dovolj za praktično delo po novem učnem načrtu, manjkajo nadrobne analize praktičnega dela po novem učnem načrtu in analize učbenikov za materinski jezik. Premalo je strokovne pedagoške literature. Učiteljem dela težave prehod iz razrednega v predmetni pouk in pouk materinščine na nižje organiziranih šolah. Prav tako se povsod šele uvajajo v povezovanje pouka materinščine s sorodnimi predmeti ter v večjo uporabo radia, televizije, filma, diafilma, magnetofona pri pouku materinščine.

Za leto 1961 so člani sprejeli naslednji delovni načrt: analiza učnega načrta materinskega jezika za osnovno šolo v praksi, analiza učbenikov za materinski jezik, pomoč učiteljem pri praktičnem delu z referati in koreferati o posameznih vprašanjih. Do jeseni bosta pripravila referata dr. Ilija Mamuzić: Pouk materinskega jezika v osnovni šoli in Mara Zuber s skupino sodelavcev Zavoda za proučevanje šolstva LRH: Kultura pismenega in ustnega izražanja.

Teze za osnovna referata bosta referenta pripravila do konca marca in člani skupine bodo ob njih predlagali koreferente za posamezna vprašanja iz svojih republik.

Strokovni sestanek bo v prvi polovici oktobra, udeležilo se ga bo 20 do 30 strokovnjakov, ki bodo povedali svoja mnenja ob referatih, ki bodo potem natisnjeni.

Določen perspektivni načrt skupine bodo izdelali dr. Ilija Mamuzić, Stojadin Stojanović, Ljubomir Krneta in Nikola Baničević.

Članom skupine bo Zavod dostavljal pregled izbranih člankov iz tujih pedagoških časnikov in revij, ki jih pripravlja Oddelek za prosvetno dokumentacijo zveznega zavoda. Ena številka biltena bo obsegala samo bibliografijo materinskega jezika v svetu.

Člani skupine se bodo medsebojno obveščali o seminarjih, ki bodo organizirani v posameznih republikah.

Na predlog Ljubomira Krnete je bila iz skupine formirana Komisija za pouk materinskega jezika in književnosti. Za predsednika je bil izbran dr. Ilija Mamuzić, za tajnika Nikola Baničević. Komisija bo tesno sodelovala z Zvezo slavističnih društev FLRJ in pomagala pri pripravah za jugoslovanski slavistični kongres, ki bo jeseni 1961 v Ljubljani.

Slovenski Zavod za proučevanje šolstva bo s pedagoško sekcijo Slavističnega društva in okrajnim slavističnim aktivom sodeloval pri vseh vprašanjih.

Marija Jamar